

Diasporada Diyalog? Batı'da Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri

Mustafa ALICI*

Atıf/©: Alıcı, Mustafa (2008). Diasporada Diyalog? Batı'da Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri, *Milel ve Nihal*, 5 (3), 143-187.

Özet: Batı çoğulculuğuna katkı sağlayan göçmen veya mühtedi Müslümanlar, inanç, uygulama, bayram ve diğer sembolik değerlerini en derin huşu içinde tam olarak ifa etmek için çaba harcarlar. Bu makale, etkili sömürge imparatorluğu çok kültürlü yapısı, bir diğer kadim sömürgeci devlet Fransa'nın diyalog- laiklik diyalektiğine sıkışan karma kültürel çoğulculuğu, Almanya'nın asimilasyondan ziyade entegrasyon talep eden iş gücü ağırlıklı dünyası ile ABD'nin hem Amerikalı hem de etnik dindar olmaya izin veren liberal çoğulculuğu ile belirginleşen Batı'da öteki din mensuplarıyla birlikte barış içinde ve toplumla barışık yaşamak isteyen farklı etnik kimliklerdeki Müslümanlar için dinler arası diyalogun çok boyutlu" anlamını" irdelemeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinlerarası Diyalog, Diaspora, Çoğulculuk, Batı'da Müslümanlar.

Giriş: Trans-Nasyonalizm ve Çoğulculuk Kültürü Bağlamında Batı'da Müslüman Gruplar

XXI. Asırda Batı toplumları, çok kültürlü, çok dilli, çok uluslu ve çoğulcu sosyolojik yapıya sahiptir. Öyle ki dünyanın bu bölgesi, küreselleşmenin daha fazla hissedildiği ve daha fazla sistemli ve bir o kadar karmaşık ayrışmaların veya bir araya gelmelerin görüldüğü ortamları sunar¹. Buna karşın kültürel kırılma, devamlılık

* Doç. Dr., Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Clifford Geertz, *Available Light*, Princeton 2000, 245- 247.

hatta entegrasyon veyahut asimilasyonlara bağlı artan gerilimlerle örölü bu ölkelerdeki farklı millet ve költürdeki insanlar arasındaki sorunlar, her zamankinden daha fazla hoşgörü, diyalog ve yakınlashmaları davet etmektedir. Bilhassa Avrupa ve Kuzey Amerika, geçirdiği önemli fikri ve tarihsel süreçler sonucu bizzat kendi sakinleri tarafından “uluslararası toplum”, “költürlerin buluşma noktası”, “çoğulcu cemiyet”, “modern dünya” “iletişim toplumu” veya “çok uluslu toplum” gibi etiketlerle yaftalanmaktadır². Dahası çoğu göçmen için Batı, “çağdaşlık fenomeni”, “refah alemi” veya “költür” anlamına gelebilmekte ve coğrafi bir alandan ziyade “insanlığın doğal evriminin zirve noktası ve olgunluk safhası” sayılabilmektedir³.

Günümüzde kendi vatanlarından kopup gelen göçmen grupları için trans-nasyonalizm ve diaspora kavramları küresel göç teorisyenlerinin sıkça kullandığı anahtar kavramlardır. “Diaspora”, genel olarak geçmiş asırlarda Yahudiler ve Ermeniler için kullanılan bir kavram olsa da günümüzde daha geniş bir kullanım alanına sahip bir kavram haline gelmiştir. Hatta sosyal çoğulculuk teorisyenlere göre zorlayıcı şartlar altında harekete geçen bir topluluğun “bir başka mekân ve bağlam hakkındaki kolektif bir hafıza “olarak algılanan göçmen költürü, zaman içinde daha özel anlamda etnik ve költürel kimliklere bürünerek yeni mahalli alanlara girmek, daha küresel bir anlama sahip olmak gibi kavramlarla⁴ hatta alt- költürler, misafirler, geçici işçiler ve azınlıklar gibi yeni terimlerle zorunlu ilişki içine girmiştir⁵. Bu bakımdan Batıya giden göçmenlerin, sözde asimilasyon, aşırı uyumlu olma veya bütün-

² Claire Kramsch, “In Search of the Intercultural”, *Journal of Sociolinguistics*, 6/2 (2000), 275- 276.

³ Ataulloh Siddiqui, *Christian- Muslim Dialogue in the Twentieth Century*, Great Britain 1997, 130.

⁴ Caroline B. Brettel, “Introduction: Global Spaces/Local Places: Transnationalism, Diaspora, and the Meaning of Home”, *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 13 (2006), 327.

⁵ Gerard Chaliand, Jean- Pierre Rageau, *The Penguin Atlas of Diasporas*, New York 1995, XIII.

leşme gibi fiziki meydan okumalarla karşılaşmaları sosyal plüralizm teorisyenlerinin ana meseleleri arasındadır⁶.

Trans-nasyonalizm bazen diaspora yerine kullanılmışsa da daha çok bir dizi ekonomik, siyasi, sosyal faktörler ve sömürge sonrasına ait sebeplerden dolayı kendi ulus devletinden “gönüllü” olarak farklı bir ülkeye göçen veya sürgüne gitmeyi kabul eden bireylerin sosyal kurumlarını, hareket alanlarını ve kültürlerarası etkileşimlerinin tamamını kapsar⁷. Göçmen ağırlıklı farklı kültürlerle sahip ülkelerin çok sıkça yaşadığı kültürlerarası iletişim, kendini hayati bir araç olarak ortaya koyar. Bu tür toplumlarda antropolojik açıdan kültür daha çok öğrenilen, sürekli paylaşılan, kalıplaşan etnik tavırları, sosyal organizasyonları, etnolojik temele dayanan ideolojileri ve popüler dinî inançları içerir⁸.

Trans-nasyonalizm ve diaspora hareketlenmelerinin yoğun olarak yaşandığı “ana muhatap mekânlar” olarak Batı toprakları, tek sesli bir ulus kültürü yansıtmayan aksine sosyal ve teolojik çoğulculuğu öne çıkaran çok uluslu, daha fazla diyalojik bir iletişimle, söylem ve pratikte çok dinli farklılıkları işbirliğine dönüştürmek isteyen karakteristiklere sahiptir⁹.

Daha özel anlamda Batı’ya göçen ve yaşamaya başlayan Müslümanlar için din, kendilerine kimlik ve anlam katan en temel unsur olduğu için dindar kalmak, Müslümanları “bir başka varlık moduna” yeni yaşam mekânlarına taşıyacaktır¹⁰. Müslümanlar için diaspora kültürü esasen yoktur. Yeryüzünün mescit kılındığı, iki doğunun ve iki batının Rabbine inanan Müslümanlar için mekânda yabancılaşmak veya getto kültürü oluşturmak dinsel değil belki etnik kökene bağlı tali konulardan sayılabilir.

⁶ Steven Vertovec, *The Hindu Diaspora: Comparative Patterns*, London- New York 2000, 141- 142.

⁷ Brettel, 329; Peggy Lewitt, “Transnational Migration: Taking Stock and Future Direction”, *Global Networks*, 1 (3) 202.

⁸ L. Groff, “Intercultural Communication, Interreligious Dialogue, and Peace”, *Futures*, 34 (2002), 702.

⁹ Kate Mc. Farlane, “Diaspora, Cultural Practice and Syncetic Visuality”, *Journal of Intercultural Studies*, 25/2, 2004, 175- 183.

¹⁰ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973, 119- 120.

Bu doğrultuda Batı çoğulculuğu içindeki göçmen ve muhtedi Müslümanlar, inanç, uygulama, bayram ve diğer sembolik değerlerini en derin huşu içinde tam olarak yapmak ve eskisi gibi yeniden yaşamak için çaba harcayacaklardır. Ancak bunu hissetmek için ise çoğulcu ortam gerçekliğini en başından kabullenmeleri ve ötekiyle yakın teması doğru ve vazgeçilmez bir araç görmeleri gerekecektir¹¹.

Göçmenlere evsahipliği yapan Batı'da Müslüman grupların varlığı bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra artmıştır. Avrupa'da oluşan insan gücü ihtiyacı veya bu dönemden itibaren Kuzey Amerika'ya başlayan sömürge sonrası beyin göçleri ve diğer göç dalgaları ile başta Müslüman ülkelerden olmak üzere pek çok insan bu ülkelere gitmiştir. 2006 yılının rakamlarıyla Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin %6'sı (380 milyonun 25 milyonu, 12. 5 milyonu Batı Avrupa'da) daha özel olarak Fransa'nın (60,1 milyon) %10'u, İngiltere'nin (59.3 milyon) %2,5'i, Almanya'nın (82,6 milyon) %3,7'si, İtalya'nın (57,5 milyon) %2, 4'ü, İspanya'nın (41,3 milyon) %1,2'si, Hollanda'nın (16,2 milyon) %5,4'ü ve Belçika'nın (10,4 milyon) %7'si Müslüman gruplarca oluşturulmaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda hızlı ihtida hareketlerinin yaşandığı alanlardır. Mesela sadece 1995- 2005 yılları arasında 50 bin Fransız'ın Müslüman olduğu tahmin edilmektedir¹². Bunun yanında yenedünya Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin (291,5 milyon) %2, 11'i çeşitli Müslüman gruplarca meydana getirilmektedir¹³.

Avrupa'da yaşayan ve farklı ülkelerden farklı adet ve geleneklere sahip Müslüman göçmen grupları Sünni (Arap, Türk, Afgan, Malay, Urdu, Hinli), Şii (İran ve Tanzanyalı) ve Ahmedi (Pakistanlı ve Nijeryalı), Sufi (Senegalli) ve Nakşibendî (Bangladeşli)

¹¹ Mustafa Malik, "Muslim Pluralize the West, Resisit Assimilation", *Middle East Policy*, 11/1 (Spring 2004), 56.

¹² Avrupa'da Müslüman varlığı konusunda geniş bilgi için; Philip Jenkins "Demographics, Religion, and the Future of Europe", *Orbis*, (Summer 2006), 520- 539; Talip Küçükcan, "The Making of Turkish- Muslim Diaspora in Britain: Religious Collective Identity in a Multicultural Public Sphere", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 24/2 (October 2004), 244- 245; www.islamicpopulation.com/europe_islam.html (15/03/2007)

¹³ http://www.islamicpopulation.com/america_islam.html (15/03/2007).

kökenliler oluşturmaktadırlar. Bunlara ilave olarak Avrupa kökenli mühtedilerin oluşturdukları özgün gruplarda varlıklarını güçlü olarak hissettirmek istemektedirler¹⁴.

Batı'daki etnologlara göre Müslüman gruplar genel olarak kırsal kesimlerden ziyade büyük şehirlerde veya bu şehirlerin banliyölerinde kümelenmişlerdir. Öyle ki bazen yerli halk kendi ülkesinde "yabancı kalmış" gibi hissedebilmektedir. Yine bazen vasıfsız göçmen hükmünde sayılan eğitimsiz kitleler kendilerini yabancılaşmış, sosyalleşememiş veya bulunduğu ülkenin kültürel yapısına ayak uyduramamışlardır. Ancak yine de yapılan araştırmalarda, radikal grupların haricindeki ana göçmen grupların çok kültürlü Batı toplumlarına uyum sağladıkları, barışçıl atmosfere yeni soluklar kazandırdıkları, kendi toplumlarının gelişmesi için katkıda buldukları ve mevcut politik sisteme ayak uydurdukları söylenebilir¹⁵. Buna rağmen bazı kötümser düşünürler ise Müslümanların Batı'da azınlık gibi görüldüklerini ve kültürel açıdan bir tür bir ırkçılıkla karşı karşıya olduklarını söylerler¹⁶.

Günümüzde Batı'daki Müslüman varlığı, ülkelerin fiili pozisyonunu, siyasetini ve geleceğini etkileyecek önemli faktörlerden biridir. Geçmişten beri bir tehdit olacağı öngörülen bu varlık uyumlu oluşuyla dikkatten kaçmamıştır. Bu yönüyle İslam, zamanla tarihten günümüze Batı medeniyetini şekillendiren Greko-Romen, Yahudi- Hıristiyan gibi dört temel unsurun yanında bir beşincisi olarak kabul edilmektedir¹⁷.

Günümüzde ve doğal olarak gelecekte Batı, büyük ölçüde Hıristiyanlık, İslam ve Sekülerizm üçlemesinin karşılıklı ilişki içindeki durumlarıyla şekillenecektir. Öyle ki Batı dünyasında İslam ile Sekülerizmi iki önemli meydan okuma gören pek çok eser kaleme

¹⁴ Justo Lacunza Balda, "Muslim- Christian Dialogue in the United Kingdom Challenge and Opportunity- London 28th February 2002", <http://www.catholic-ew.org.uk/unity/documents/COF-MuslimChristianDialogueintheUK28Feb02.pdf> (14/05/2007).

¹⁵ Amity Etzoni, *From Empire to Community*, New York 2000, 30- 150.

¹⁶ Atallah Siddiqui, *Christian- Muslim Dialogue in the Twentieth Century*, Great Britain 1997, 179.

¹⁷ Siddiqui, 199.

alınmıştır¹⁸. Sekülerizmi bir tarafa koyarsak Batı'da genel anlamda İslam ile karşılaşmada iki önemli tepkiden bahsedilebilir; birincisi kötümser yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu yaklaşımı dillendiren çağdaş şarkiyatçı (İslam Tarihi uzmanlarından) Prof. Dr. Bernard Lewis, 2004 yılında verdiği bir mülakatta şöyle der“son göstergelere göre İslam XXI. Asrın sonunda Avrupa'da çoğunluk durumuna geçecek ve Avrupa, Magrib'in bir parçası olmaktan kurtulamayacaktır”¹⁹. Bu olağan tavır, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra pek çok Batı ülkesinde (bilhassa ABD, Britanya ve Kanada'da) yaşayan Müslümanlar üzerinde dini öne çıkararak kimlik krizlerine bilhassa sosyo-kültürel güven bunalımlarına doğru sürükleyen negatif bir tesir meydana getirebilecektir²⁰.

Bunun yanında iyimser hatta eklektik bir yaklaşım da vardır; bu, günümüzde sosyolog ve antropologların üzerinde durduğu bir önemli nokta olarak Avrupa'ya uygun onunla uzlaşabilen bir İslam tipi (*Euro-Islam*) anlayışıdır. Bu araştırmacılara göre Avrupa'da doğup büyüyen ikinci ve üçüncü nesil Müslümanlar, yavaş yavaş bir evrimle yeni bir İslam anlayışı geliştirmişlerdir. Bu İslam anlayışı, daha liberal, her iki taraf için de daha entegral ve daha diyalojik bir yaklaşım tarzı sunabilmektedir²¹. Bu yönde Hollandalı Dinler Tarihçisi ve İslamolog Jacques Waardenburg'a göre İslam, Batı toplumlarında etnik farklılıkların da önüne geçerek gittikçe din merkezli yeni bir toplum ortaya çıkarmaktadır²². Sonuçta genel anlamda Hıristiyanlar, İslam'ı ve Müslümanları, kendileri için

¹⁸ Bunların en önemlileri Juan Jose Tamayo- Acosta, *Adios a la cristiandad*, (*Hıristiyanlığa Elveda*) Madrid 2003; Callum G. Brown, *The Death of Christian Britain: Understanding Secularisation, 1800- 2000* (Britanya Hıristiyanlığının Ölümü; Sekülerleşmeyi Anlamak (1800- 2000)), Routledge 2001; Bat Ye'or, *Eurabia: The Euro- Arab Axis* (Avroarabistan;Avro- Arap Eksenini), Fairleigh 2005.

¹⁹ Jenkins, 522.

²⁰ Cynthia Baker, “ Globalization and the Cultural Safety of an Immigrant Muslim Community”, *JAN Original Research*, (July 2006), 297.

²¹ Talip Küçükcan, “Avrupa'daki İslam: İçerideki Tehdit?”, *Anlayış*, 18 (Kasım 2004), 59. Avrupa İslam'ı konusunda yapılan diğer önemli çalışmalar arasında Jorgen S. Nielsen, *Towards a European Islam*, Warwick 2000; Tariq Ramadan, *To Be a European Muslim*, Leicester 1999.

²² Jacques Waardenburg, “The Institutionalization of Islam in the Netherlands, 1961- 86”, *The New Islamic Presence in Western Europe*, ed. Tomas Gerholm- Ynvge Gorg Lithman, New York 1988, 81.

siyasî, kültürel ve dinî açıdan bir tehdit olarak görebilmektedirler. Bilhassa Batı Avrupa'da pek çok sıradan Hıristiyanları için "İslâm" kavramı, hala kutsallık adına yapılan kanlı savaşlar, terörizm, fanatizm, fundamentalizm, şiddet, kadınlara zulüm ve onları aşağılama, çağdaş yaşam standartlarını kör bir şekilde inkar ve temel insan haklarını ihlal etmekle özdeş görülmektedir. Ancak Hıristiyanlar, böyle yaparken kendi inançlarının etkisinde kalarak İslâm ile Müslümanları özdeş gördüklerinin farkında değildiler²³.

Batı'daki göçmen Müslümanlar, genel olarak öz vatanlarından "uzak" olmanın bilinciyle ilk başlarda kendi kültürel bağlarını gettolar oluşturmadan sınırlar çizerek korumak isterken, ya diğer insanları "yabancı", "batıl" "tehdit" hatta "düşman" olarak görmek yahut tarihsel, teolojik ve sosyolojik açıdan dinlerarası ilişkiler tecrübelerine sahip bir geleneğe mensup olarak "kendini ifade etme," diğer kültürlerle başa çıkma ve ötekine değerler aktarma gibi misyonlar üstlenerek mutlu ve barış içinde yaşamak ikilemi arasına sıkışmışlardır²⁴.

Batıdaki entelektüel Müslümanlara göre ait oldukları cemaatler, başta diyalog ve çoğulculuk olmak üzere buldukları ülkelerde çok kültürlü, çok dinli ve çok ırklı cemiyetlerin uyumlu birliklilikleri için hayati katkılar sağlamaktadırlar²⁵.

Bu bakımdan dinlerarası diyalog, farklı milletlerden ve kültürlerden gelen insanların buluşma ve "akış" yerleri olan ve olmayı sürdüren Batı ülkelerinde önemli ve hayati bir kavramdır. Batı inisiyatifinde ortaya çıkan diyalogun mahiyetine ait temel yapı taşlarına baktığımızda sırasıyla farklı dinlere mensup insanların inançlarını ve düşüncelerini birbirlerine zorla kabul ettirme yolunu seçmemek, eşitlik, hoşgörü, doğruluk, samimiyet, sevgi ve saygılı bir iyi niyet içinde ortak olan veya olmayan bir meselede barış, hürriyet ve açıklık atmosferinde, ötekini öğrenmek, bilmek, tanı-

²³ Mohamed Arkoun, "Is Islam Threatened by Christianity?", *Cross-Currents*, (Winter 1995), 469.

²⁴ Johannes Lahmann, "Interreligious Understanding: Communities Developing at Different Tempos in a Local Context", *British Journal of Religious Education*, 22 (3), 142- 143.

²⁵ Ataullah Siddiqui, 132- 133.

mak, dinlemek ve anlamak amaçlanır. Bu ortamda tarafların karşılıklı konuşabilmeleri, işbirliğine gidebilmeleri, birlikte yaşayabilmeleri ve birbirlerini tecrübe edip hatta uzlaşabilmeleri temel hedeflerdendir²⁶.

Bu bağlamda her ülkeye ait farklı bir bağlam meydana geldiğinden daha somut perspektiflerin ortaya çıkarılması adına soyut bir kavram olan genel batı kavramını daha özel hale getireceğiz. Buradan hareketle biz bu çalışmada Britanya, Fransa gibi eski güçlü sömürgeci ülkelere ve Almanya gibi daha çok sosyo-ekonomik sebeplere dayalı iş gücü transferlerine sahne olan bir ülkeye ve Yeni Dünya rüyasının” temel odağı Amerika Birleşik Devletleri’ne yöneleceğiz. Bunu yaparken söz konusu ülkelerin çoğulculuk açısından dinî demografisini, Müslüman diyalog gruplarının aktivitelerini ve o ülkedeki etkin Müslüman akademisyen ve katılımcıların diyaloga yönelik yaklaşımlarını yansıtacağız.

I. Sömürgecilik Sonrası Dönemde Çok Kültürlü Britanya’daki Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri

Dinî çoğulculuk açısından Britanya (veya Birleşik Krallık), sırasıyla İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda’yı kapsayan bir ülke olarak Dünyanın önemli dinlerine mensup insanları barındıran eski sömürge imparatorluğudur. Bu coğrafya, 2001 nüfus sayımı verilerine göre halkının %76’sının kendisini dindar olarak tanımladığı ve Hıristiyanlar (42 milyon) başta olmak üzere Müslüman (1.5 milyon), Hindu (560 bin), Sih (336 bin), Yahudi (267 bin), Budist (152 bin) ve Bahaîlerden (50 bin) oluşan dinî cemaatlerin beraber yaşadığı açık diyalog toprakları olarak görülmektedir²⁷. Öyle ki Britanya sadece kendisine özgü bir anlayışla uzun bir tartışmadan sonra pek çok yerde okullarda ortak sabah dua toplantıları veya kolektif ibadet toplantılarına evsahipliği bile yapmaktadır²⁸.

²⁶ Mustafa Alıcı, *Müslüman- Hıristiyan Diyalogu*, İstanbul 2005, 20; Michel Despland, “Dialogue as a Literary Form Used in Western Inquiries into Religious Diversity”, *Unterwegs New Paths in the Study of Religions*, ed. Christoph Kleine, Monika Schimpf München 2004, 149-166.

²⁷ <http://www.interfaith.org.uk/gettinginvolved.htm> (15/03/2007).

²⁸ Johannes Lahnemann, “Interreligious Understanding: Communities Developing at Different Tempos in a Local Context”, *British Journal of Religious Education*, 22 (3), 148.

Britanya Avrupa'daki Müslümanların en geniş haklara sahip oldukları bir ülkedir. 2004 yılı rakamlarına göre bu coğrafyada 1500 cami, 100 kadar Müslüman eğitim kurumu bulunmaktadır. Müslümanlar, genel olarak eski sömürge dönemi ülkelerden (Hindistan, Pakistan, Malezya, hatta Kuzey Kıbrıs) gelen Müslümanlardan gelen göçmenlerdir²⁹.

İngiltere'ye Müslüman göçü genel anlamda XIX. asrın ortalarından itibaren başlamış özellikle 1869'daki Süveyş Kanalı projesi dolayısıyla İlk Müslüman işçilerin Cardiff, Liverpool, Pollockshield ve Londra'ya yerleştikleri sanılmaktadır. Müslümanların gittikçe arttığı sömürge döneminde İngiliz halkının da bu göçmenlerin inançlarına ilgi duydukları yine Müslüman ülkelerden eğitim için çok sayıda Müslüman'ın geldiği gözlemlenmektedir. Bu elit göçmenlerin İngiliz aristokrasiyle kaynaştıkları ve İngiltere'de İslam'ın iyice yerleşmesine katkı sağladıkları söylenebilir. Söz gelişi II. Dünya Savaşı'ndan sonra entelektüel olmayan ve dini daha çok gelenek olarak görenlerin bilhassa (Pakistanlı Müslümanların) İngiltere'ye kitleler halinde göçü hızlanarak devam ederken onlara 1960'lardan itibaren Malezya, Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Irak, Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerden eğitim için gelen Müslüman gençler katıldı. İkinci büyük göç dalgası Doğu Afrika ülkelerinden geldi. Bu göçmen Müslümanlar çoğunlukla tekstil ve çelik sanayi için gerekli iş gücünü karşılamaktaydılar. Sayıları gittikçe artan elit sınıfından Müslümanlar ilk olarak 1962'de Federation of Islamic Societies adıyla bir kuruluşa sahip oldular. Bu kurumdan başka U.K. Islamic Mission (1962), The Muslim Student's Society (1962), The Union of Muslim Organisations (1970), The Islamic Council of Europe (1973), Young Muslims (1984), The Islamic Party (1989), The Islamic Society of Britain (1990) ve Muslim Council of Britain (1997) bulunur. Günümüzdeki çok yeni yapılar arasında The Muslim Parliament, The Muslim Council of Co-operation in Europe, The UK Action Committee of Islamic Affairs, The World Islamic Mission oldukça faaldir. Bunlar içinde 380 kuruluşu barın-

²⁹ Geniş bilgi için; www.islamicpopulation.com/europe_islam.html (15/03/2007).

diran İngiltere Müslüman Konseyi, (Muslim Council of Britain) Müslümanların ülke çapındaki en büyük temsil organıdır³⁰.

Britanya, çoğulculuk açısından bazı önemli karakteristiklere sahip bir ülkedir. Şöyle ki bu ülke, farklı etnik kökenli ama aynı dinden çoğulculuk kategorisi açısından örnek memleketlerden biridir. Yine etnik, cinsiyet, sınıf ve dil farklılıkları daha fazla öne çıkaran, etnik sorunlara anında müdahale etmek ve acil çözüm bulmak isteyen bir devlet siyasetine sahiptir. Ulusal bir yapıda ortak ve beraber yaşamak için tam bir vatandaşlık hakkına sahip farklı gelenekten gelen din mensubu olma bilincini yaygınlaştırmak hedeflidir. Dinin etkinliğinin azaltıldığı bir hayat anlayışına sahip cemiyet fakirleşir. Müslümanlar dahil dindar insanlar, kendi sıkıntı ve problemlerini daha fazla gündeme taşımak isterler. Yapıcı ve olumlu dinler arası ilişkiler aynı zamanda Britanya'da yaşayanların refahın yükseltir. Dinlerarası önyargı, polemik veya husumetler ortaya çıktığında devlet kontrolündeki eğitim sistemleri ve resmi medya sorumlu davranmak zorundadır³¹.

Britanya'daki çoklu diyalog toplantıları, 1972'de Dünya İnançlar Kongresi'nin teşkiliyle başladı. Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman katılımcılar, tek Tanrı'ya inanmanın ve aynı ortak atadan gelmenin bilinciyle biraraya gelmeye başladılar. İngiltere'deki Müslümanlar bu temaslar sırasında daha çok yerel sorunları öne çıkarmak isterler; genel olarak sömürge topraklardan gelen insanlardan oluştuğundan gayr-ı Müslim bir ülkede yaşamının verdiği beşeri his, dil güçlükleri, kültürel farklılıklar, eğitim sorunları ve beklentileri gibi bir dizi sosyal bağlam sorunlarının yanında, Pazar günleri dolu ve capcanlı kiliseleri ve dinî ruh taşıyan dindarlarıyla, Tanrı, peygamberler özellikle İsa Mesih gibi diriliği hiç bitmeyen dinî konularıyla, televizyonlarındaki tartışmalarıyla, fabrika, okul gibi kamu binalarında derinden hissedilen Hıristiyan atmosferle kuşatılan Müslümanlar, büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kalabilir hatta kendi İslam algılarının yeterli olmadığı veya kültü-

³⁰ Ataullah Siddiqui, "Muslim in Britain: Past and Present", *The Bulletin of Henry Martyn Institute of Islamic Studies*, November 1995, 230-232; ayrıca Ataullah Siddiqui, *Christian-Muslim Dialogue in the Twentieth Century*, 130-133.

³¹ *Statement on Inter-Religions Relations in Britain*, London 1991, 3-16.

rel din algularıyla iyice sulandırılmış olduğunu da fark edemeyebilirler.

Britanya Kiliseler Konseyi'ne ait Protestan kiliselerine ve özel olarak Anglikan Kilisesi'ne mensup yerli halkın yaşadığı Britanya'daki Müslümanlar, aynı zamanda hem küresel hem de ülke çapında diyaloga önemli akademik katkılar sağlayan ülkelerin başında gelir. Mesela 1973 yılında İngiltere, Leicester da kurulan *The Islamic Foundation*, bu yöne ağırlık veren bir kurumdur. Başlangıçta İngiltere'deki müslüman gençlerin eğitim problemlerine yönelik çözümler üretmek üzere faaliyet gösteren vakıf, aynı zamanda birlikte yaşadığı toplumun çoğulcu anlayışının farkında olarak diğer din mensuplarıyla diyaloga girmişti³².

Britanya'daki Müslüman gruplar, ülke çapında faaliyet gösteren dinlerarası diyalog forumlarının da etkin üyesidirler. Bunlar içinde en önemlisi the UK (Britanya için Dinlerarası Ağ) adıyla Londra'da 1987 yılında kurulan birlik olup yönetiminde Müslümanlarınkiler dahil 110 kuruluş bulunmaktadır. Bu ağın temel amacı ülkede yaşayan farklı din mensupları arasındaki memleket çapında veya bölgesel veya yerel anlamda diyalog faaliyetlerini koordine veya finanse etmektir³³.

Bu ağa bağlı olan ve Müslümanların da dahil oldukları etkin çok dinli diyalog grupları arasında şunları sayabiliriz; *Inter Faith Council for Wales, Northern Ireland Inter Faith Forum, Scottish Inter Faith Council, East of England Faiths Council, East of England Faiths Agency, Northwest Forum of Faiths, South East of England Faiths Forum, South West Council of Faiths, West Midlands Faiths Forum, Yorkshire and Humber Faiths Forum, Alif Aleph UK, Christians Aware Interfaith Programme, Christian Muslim Forum, East of England Faiths Agency, International Association for Religious, Freedom (British Chapter), International Interfaith Centre, London Society of Jews and Christians, Minorities of Europe, Inter Faith Action, Programme, Religions for Peace (UK), The Interfaith Foundation, The Three Faiths Forum, United*

³² Siddiqui, *Muslims' Concern in Dialogue*, University of Birmingham (Basılmamış Doktora Tezi) Birmingham 1994, 163- 165.

³³ <http://www.interfaith.org.uk> (20/04/2007)

*Religions Initiative (UK), Westminster Interfaith, World Congress of Faiths*³⁴.

Birmingham'da 1976'dan beri faaliyet gösteren *Selly Oak, İslâm ve Hıristiyan-Müslüman İlişkileri Araştırma Merkezi (The Center for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations)* adlı kurum ise Batı Avrupa'da gittikçe artan Müslüman göçmenlerin ve etnik azınlık cemaatleriyle ilişkileri sağlıklı temellere dayandırmak, İslam hakkındaki kötü imajları düzeltmek ve sözde tehditlerin var olmadığını göstermek amacıyla bilimsel çabalara girmeyi hedeflemektedir³⁵. Burası, Müslümanların da desteklediği bir akademik merkez olup Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine dair ilmi makaleler yayımlandığı "Islam: Christian-Muslim Relations" adlı altı ayda bir çıkan önemli bir dergiye sahiptir. Bu dergi, hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tarafından rağbet görmektedir. Bu kurum, aynı zamanda lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim vermektedir³⁶.

Britanya'daki Müslümanlar, başta Hıristiyanlar olmak üzere Hindu ve Budistlerle paylaştıkları ortamlarda, kurumsal açıdan desteklenen ve düzenlenen diyalog toplantılarına da hazırlıklı olmak zorunda hissederler. Kurumlar tarafından düzenlenen hayatla ilgili sorunların ele alındığı diyalog toplantıları, inançlardan ziyade bir insan olarak dindarları yansıtacağından aynı zamanda İslam'ın dünya görüşü ile sosyal hayatın problemlerine çözüm yollarını da karşı tarafa sunma fırsatını verecektir³⁷. Özelde yerel veya bölgesel diyalog toplantıları düzenleyen katılımcılar, kendi sorunlarının farkında olan, küçük sayıda katılımcı kabul eden, kısa

³⁴ http://www.interfaith.org.uk/mem_iforgs.htm

³⁵ Jörgen S. Nielsen, "Foreword", (Hugh Goddard), *Muslim Perceptions of Christianity*, London 1996, VII.

³⁶ Michael Louis Fitzgerald, "Chiesa "Cattolica" e Dialogo "Mondiale" delle Religioni, Il Cammino delle Istituzioni", *Cristianesimo E Religione*, ed. Giupesse Angelini, Milano 1992, 76; Bekir Karlığa, "(Açılış Konuşması)", *Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu*, İstanbul 1998, 17.

³⁷ Siddiqui, 120.

sürmeyen aksine aylarca celseler halinde cereyan eden, öncelikle birbirleri hakkındaki şüpheleri gidermeye çalışan karakterdedir³⁸.

Britanya'daki Müslüman gruplar, aynı zamanda internetten faydalanmada en başarılı kesimlendendir. Din ve internet arasındaki bağı inceleyen çağdaş iletişim uzmanlarına göre siber çağda bilgi çok etkili bir kudret olduğundan, mesajlarını tüm insanlığa ait olarak gören büyük dinler, siber alemin fiziksel mekân kavramını aşan fırsatlar sunmasının farkındadır. Bu bilinçle batıdaki Müslümanlar, kurdukları net siteleriyle hem mahalli anlamda tanıtıcı hem de küresel anlamda işbirliği olanaklarına sahip olmuşlardır. 1997 yılının ilk yarısında dünya web ağı açısından en fazla siteye (%80) sahip olan Batılı Hıristiyan gruplardan sonra bu ülkelerde yaşayan Müslümanlar da bu imkândan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Çünkü batılı bilgi toplumlarında yaşayan Müslümanlar, tüm insanlığa yönelik "İslam'ın sesi olmak" istemekte ve bu konuda İslam ülkelerinden daha başarılı görünmektedirler³⁹. Britanya'daki muhtedi Müslümanlar ise daha fazla bireysel tercihleri ön planda tutacak faaliyetleri önemsemekte bilhassa dinlerarası ilişkilerde mistik unsurlara daha fazla önem vermekte sonuçta sıcak ve manevî atmosferlerin doğurduğu bir semereyle İslam ile temas kurmalarını arzu etmektedirler⁴⁰.

Bu diyalog gruplarına bağlı olan ülkedeki Müslüman grupların genel diyalog faaliyetlerini özetlersek; bunlar, karşılıklı saygı ve anlayışla kendi ruhani miraslarına bağlı kalarak çoğulcu bir toplumda barış içinde yaşamak, farklı dini gruplar arasındaki anlayışı geliştirecek eserler yayınlamak, dinlerin ortak veya farklı yönlerine vurgu yapan diyalog eserleri basmak, her türlü polemikten uzak bir şekilde ortak tv ve radyo programları yayınlamak, farklı din mensupları arasında ortaya çıkan sosyal ve dinî sorunların çözülmesine katkı sağlamak, kutsal fenomen ve değerlere saygı

³⁸ A. Wingate, *Encounter in the Spirit: Muslim- Christian Meetings in Birmingham*, Geneva 1988, 34.

³⁹ Suha Taji- Farouki, "Muslim- Christian Cooperation in the Twenty -First Century: Some Global Challenges and Strategic Responses", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 11/2 (July 2000), 189- 190.

⁴⁰ Ali Köse, *Conversion to Islam-A Study of Native British Converts*, London 1996, 142.

göstermek, çok özel bir konu üzerinde daha derinden çalışmak üzere çok dinli araştırma atölyeleri kurmak ve sonuçları kendi toplumlarıyla paylaşabilmek, genel mutabakat sağlandıktan sonra her bir toplum lehine olmak bir mesele üzerinde mümkün olan uzlaşma sağlamaya çabalamak, yanlış imajları düzeltmek, karşılıklı objektif bilgi akışını temin etmek, gerektiğinde tavsiye organları teşkil etmekten ibarettir⁴¹.

Daha özel anlamda Birleşik Krallıktaki Müslüman kuruluşlar, dinler arası faaliyetlerde çok önemli ve tutarlı ilgi göstermektedirler. Zira Müslümanların İngiltere'ye gelmesiyle beraber kiliselerin Müslümanlara ilgisi artmaya başlamıştır. Her iki din mensupları arasında iyi komşuluk ilişkileri ve dindarlar arasındaki anlayış artarak devam etmektedir. Genel anlamda inisiyatifler mahalli kiliseler tarafından başlatılsa da Müslümanların da katılmaya hevesli oldukları gözlemlenmektedir. İngiltere'de bilinen ilk resmi Müslüman- Hıristiyan diyalogu Mayıs 1973'de Wetherby'de "Hıristiyan Ruhani Bölgesindeki İslam" konusyla yapılmıştır. Bu karşılaşmanın en somut meyvesi, ortak bir çalışma panelinin oluşturulmasıdır. Nitekim bu forum, her iki dine göre aile (1974) ve her iki dine göre ibadet ve dua gibi daha ziyade uyumu ve ortak değerleri öne çıkaran konuları işleyen toplantılar yapmıştır⁴².

Bunun karşısında aynı sosyal çevreyi paylaştıkları yerli Hıristiyanlar için ise Müslüman birinin Hindu veya Sih'ten farkı olmayabilir. Dahası, 11 Eylül saldırılarından sonra siyasi çevrelerin öncülüğünde medyada yerli veya göçmen istisnasız tüm Müslümanların İngiltere'yi terk etmesi istenci doğsa da aktif Müslüman teşkilatlar nispeten bu meydan okumayı bertaraf etmek niyetinde olduklarını görüyoruz. Müslüman Britanyalılara göre bu ülkedeki Müslüman varlığı, toplumu çoğulcu hale dönüştüren onu diyaloga açık ülke haline sokan iç dinamiklerden birisidir. Hatta dine ve dinlerarası ilişkilere vurgu özellikle bu ülke için etnik milliyetçilik gibi ayrıştırıcı unsurlardan insanları koruyacak etnik bir asimilas-

⁴¹ *Interfaith Relations: UK in Europe, 2004 National Meeting Interfaith Network for UK*, London 2004, 61- 62.

⁴² Siddiqui, 232-235.

yon yerine çoğulcu bir topluma bütünleşmiş olmuş bir göçmen anlayışı ortaya çıkacaktır. Zaten diyalogun aslında imaj düzeltici etkisi derhal Britanya Müslümanlarının ilgisinden kaçmamış her zamankinden daha fazla diyaloga ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir⁴³.

Britanya'daki Müslüman akademisyenler de dinlerarası diyaloga perspektif kazandıran yaklaşımlar üretmektedirler. Bunlar arasında Hasan Askari, Hurşid Ahmad ve Ataullah Siddiqui sayılabilir.

Dr. Hasan Askari (1932-), Hindistan, Haydarabad doğumlu Şii bir Müslüman olup Osmaniye Üniversitesi'nde sosyoloji öğrenimi gördükten sonra 1970'lerin sonunda İngiltere'ye göç etti. Dinler Tarihçisi William Cantwell Smith, Protestan teolog Stanley J. Samartha gibi şahısların dostluğunu kazandı ve onların dinlerarası ilişkiler ve çoğulculuk fikirlerinden etkilendi. Ona göre Batı, ruhani diriliş için gerekli alt yapıya sahiptir ve dinlerarası diyalog fikrinin burada ortaya çıkması önemli bir evrim sürecidir. Bu ortamda Müslümanların, Hıristiyan diyalog fikrini bir tür din değiştirme yolu görmesinde birçok haklı sebepleri vardır;

- a. Hıristiyanlar Müslümanlara çok yabancı bir tavırla her asırda yenilenen ve genişleyen bir teoloji ve iman anlayışına sahiptirler,
- b. Geçen asırlarda Hıristiyanlık, sömürgeci ve emperyalist bir anlayışla Müslümanlara yaklaşmaktaydı şimdi ani bir değişimle diyalog istemektedirler,
- c. Hıristiyanlar, teknolojik ve bilimsel gelişmeleri kendi dinlerinden kaynaklandığını ileri sürmekte ve diyalogu bir kültürleştirme politikası olarak görebilmektedirler,
- d. Müslümanların diyaloga güvensizlikleri, teolojik veya dogmatik farklılıklarının ardında aranmamalı Müslümanlardaki kültürel ve siyasi tecrübelerinde yattığı artık bilinmelidir⁴⁴.

Askari, diyalogda Müslümanların artık diğerleriyle ilişkilerinde kendi gündemlerini dinamik tutup genişletmek için daha

⁴³ Mustafa Malik, "Muslim Pluralize the West, Resisit Assimilation", *Middle East Policy*, 11/1 (Spring 2004), 70- 73.

⁴⁴ Hasan Askari, *Spiritual Quest- An Inter-Religious Dimension*, Pudsey 1991, 80- 83.

fazla bağlamlarına dikkat ederek doğrudan kutsal kaynaklara müraacaat etmelerini, tarih boyunca bunların üzerlerine sonradan giydirilen teolojik tartışma ve sonuçları temel ölçüt olarak görmemelerini tavsiye eder. Bu yönde dinlerarası diyaloga girerken keskin ve ani metodolojik değişimlerden, hayati kavramlarda değişikliğe gitmekten (söz gelişi Kur'an semantiğinde olmadığı halde diyaloga semantik bir yer açmaktan) sakınmalarını ister⁴⁵.

Askari, bilhassa ehli kitap ile diyaloga girerken bu dinlerin inanç, vizyon ve tarihlerini iyi irdelemeyi, özellikle "Hıristiyanlık" ile "Hıristiyan dünyası" kavramlarının birbirlerinden ayrıştırılması gerektiğini ileri sürerek, daha derin bir yaklaşım olarak diyalogun her türlü cemaat kaygısından arındırılmasını savunur. Ona göre gerçek diyalog, bir insanı, Allah'ın kulu ve mahlûk olarak görebilen göz tarafından bütün samimiyetiyle icra edilen bir beşer karşılaşmasıdır. Bundan dolayı Askari, kurumsal diyaloglara nazaran kişisel diyalogları daha fazla önemser. Ona göre kurumsal diyalog bir türdür ama kişisel diyalog ötekini, kişi olarak görür⁴⁶.

Britanya'da ikamet eden bir diğer akademisyen Hürşid Ahmad (1932-) olup tıpkı Askari gibi Hint asıllı Müslüman'dır. İlköğrenimin Delhi'de tamamladıktan sonra Karaçi'de ekonomi ve İslami bilimler okudu. Delhi gibi çok kültürlü bir şehirde Müslüman, Hindu, Hıristiyan ve Sihlerle kişisel temas halinde uzun yıllar bulunduktan sonra 1966 yılında İngiltere'ye geldi ve 1969- 1972 yılları arasında Leicester Üniversitesi'nde araştırmacı olarak dersler verdi. Ona göre İslam dünyası ile Hıristiyan Dünyası hem buluşabileceği ortak noktalara hem de bir araya asla gelemeyeceği aykırı noktalara sahiptir. 1968 yılında bizzat kurduğu ve 1973 yılında resmen faaliyete başlattığı Islamic Foundation adlı vakıf ile ulusal ve uluslararası diyalog faaliyetlerine girdi. Bu faaliyetleri neticesinde 1974- 1978 yılları arasında İngiltere'deki Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar Konferansı (JCM) adlı yapının başkan yardımcılığını ve 1976- 1978 yılları arasında ise Birmingham'-

⁴⁵ Ataullah Siddiqui, *Christian- Muslim Dialogue in the Twentieth Century*, Great Britain 1997, 113- 114.

⁴⁶ Siddiqui, 120.

da bulunan *Centre for the Study of Islam an Christian Relations* adlı araştırma merkezinin danışma kurulu üyeliğini icra etti. 1976 yılında Roma'da Papalık Arap ve İslam Araştırmaları Enstitüsü (PISAI) 'nde İslam dini üzerine dersler verdi⁴⁷.

Göçmen bir bilim adamı olarak Hurşid Ahmad'a göre dinlerarası diyalog çok sade bir dille, "birbiri hakkında konuşmak yerine birlikte sohbet etmektir". O, buna diyalogun gerçek ruhu ve *ethosu* adını verir. Onun diğer din mensuplarıyla diyalogda temel dayanağı Kur'an'dır. Çünkü bu kitap, diyaloga girdiğinde mümine genişlik ve cesaret bahşeden kudrete sahiptir. Müslümanlar, ötekini dışlamadan ve kendilerini ötekilerden soyutlamadan doğal bir tavırla diğer din mensuplarıyla temas içinde, sohbet içinde ve diyalog içinde olmalıdır. İslam, tabiatı gereği davet dini olduğundan Müslümanın önemli bir karakteri, yüzünü ötekine dönmesi, her türlü ırkçı, ekonomik siyasi ve ideolojik menfaati bir kenara bırakıp inancını ötekiyle paylaşabilmek için herkesi kucaklayan bir davete sahip olmasıdır. Dolayısıyla davet bir tür hareket halindeki İslam'ı tanıttığından tüm insanların hayrına ve lehine olan iki kavram, davet ve diyalog örtüşebilmektedir. Hatta ona göre bilmek/tanımak eylemi hür bir şekilde tercih yapabilmek, öğrenmek, ulaşmak, sohbet etmek, tartışmak, ikna etmek, adaletli ve ihsan sahibi olmak gibi eylemleri içine alan hem davetin hem de diyalogun en önemli parçasıdır.⁴⁸

Ahmad'a göre Kur'an, inanmasak da kabul etmesek de diğer insanların ilahlarını suistimal etmemeyi onlara sövmemeyi açıkça emretmiştir. Bu durum, ötekilerle "birlikte var olmanın" temelidir. Dahası Ahmad'a göre Al-i İmran 3/64. ayeti⁴⁹, kelimenin tam anlamıyla diyalog ayeti (ayet'ül hivar) sayılmalıdır. Zira her diyalog sürecinde ortak bir zemin ve çözüm bekleyen konuşulacak aykırı noktalar bulunmalıdır. Aksi takdirde bu diyalog bir tür sağırlar ve

⁴⁷ Siddiqui, 123- 125.

⁴⁸ Ataullah Siddiqui, 125.

⁴⁹ "De ki Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda ortak olan kelimeye gelin; Allah'tan başka mabud tanımayalım, O'na hiçbir ortak koşmayalım, birimiz bir diğerimizi de Allah'tan başka rabler edinmesin! -Eğer bundan yüz çevirirlerse- deyin ki : Şahit olun biz muhakkak ki ona teslim olanlar(Müslümanlar)ız".

dilsizler diyalogu olurdu. Ona göre Kur'an-ı Kerim bu süreci aynı zamanda Ehl- Kitabın kestiklerini helal görmesi veya onların kadınlarıyla evlenmeye izin vermesi gibi yaşam ve üreme gibi hayati konularda açık bir diyalogdan taraftır. Bu temel yaklaşımlardan hareketle Ahmad, diyalogun davetin önemli bir parçası olduğunu kabul eder ve aksi bir durumu reddeder⁵⁰.

Sonuçta Britanya'daki Müslümanlar hem bu ülkeye ait olmak hem de Müslümanca yaşamayı umut ederek diyaloga girmek istemektedirler. Problematik meseleler bağlamında düşünürsek Müslüman gruplar, hükümet ve cemiyetin kendilerine tolerans ve saygı göstermesini ve karşılıklı anlayış ve işbirliğinin teşvik edilmesini, İslam karşıtlarının bertaraf edilmesini, ittifak edilmese bile birlikte yaşam için ortak çabaların gösterilmesini en az Hıristiyanlar kadar haklara sahip olmayı beklerler. Söz gelişi eşit temsil hakkına, siyasi haklara, dinî ve ırk dayalı ayırımcılıklara maruz kalmamaya, dinî uygulama özgürlüğüne sahip olmaya, İslam dininin meşru bir gelenek ve kültürel değerler sistemi olarak kabul edilmesi imkânına kavuşmayı arzu ederler⁵¹. Dolayısıyla İngiltere'deki Müslüman gruplar, kendilerini bir tehdit veya tehlike olarak anlaşılmak yerine işleyen sosyal mekânizma için hayati entegral bir parça olmak bu arada kendi evlerini de düzene koyarak hem bireysel hem de kolektif olarak kendi değer ve idealleriyle uyumlu bireyler olmak istemektedirler⁵².

II. Diyalog- Laiklik Diyalektiğinde Fransa'daki Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri

6 Milyon Müslümanı barındıran (genel nüfus içindeki oranı %10) ve böylelikle Avrupa'daki en kalabalık İslam cemaatlerini barındıran Fransa, bu nüfusun çoğunu eski sömürge topraklarından gelen (başta Cezayir olmak üzere Kuzey Afrika Ülkeleri, Senegal, Mali gibi Sahra-altı Afrika ülkelerden) göçmenlere borçludur. Ayrıca

⁵⁰ Ataullah Siddiqui, 126- 128.

⁵¹ Selcuk R. Sirin- Siobhan Fahy, "Book Review- What Do You Muslim Wants? A Voice From Britain", *The Society for the Psychological Study of Social Issues*, 6/1 (2006), 285- 288; *Interfaith Relations: UK in Europe, 2004 National Meeting Interfaith Network for UK*, London 2004, 9- 54.

⁵² Siddiqui, 130- 131.

bu nüfusun (400 bini) çoğunluğu işçi statüsünde olan Türkler'den oluşur. İslam Konseyi adıyla resmi temsil organına sahip Fransa Müslümanları, 1200 camileri vardır. Bu yönüyle Fransa'da İslam, ikinci önemli dinî demografik yapıyı oluşturduğundan aynı zamanda gündem belirleyici güçtedir.⁵³

Dinî çoğulculuk açısından baktığımızda göçmen Müslümanlara göre Fransa, öncelikli olarak resmen katı laik politik yapısıyla çoğu kez dinî özgürlükler adına göçmen ve yerli Müslümanları gerilimli bir tehdit içinde bırakmaktadır. Bu ülkedeki Müslüman-Hıristiyan dinlerarası diyalog toplantıları, son yıllarda artış göstermesine rağmen, aynı laik politikaların ortak meydan okuması altındadır. Dinin sosyo-politik alandaki önemi nispeten zayıf olan dolayısıyla daha az dinî çoğulcu bir atmosferin hissedildiği Fransa'da dinlerarası diyalog faaliyetlerinin diğer Batı ülkelerinden (mesela Britanya'dan) doğal olarak ayrılan en önemli tarafı, formel ve dogmatik tarafa ağırlık vermesi, çoklu diyalog toplantılarından ziyade iki taraflı toplantılara daha fazla vurgu yapması, dindarların elit kesiminin (rahipler, imamlar, dinî cemaat önderlerinin), bir cemaate ait olduğunu özellikle vurgulayarak sıradan dindarlardan daha fazla diyalog katılımcısı olabilmesidir. Böylece bu ülkede dindarlar arasındaki diyalog faaliyetleri, hem laiklik bilincinin doğal sonucu olacak hem de farklı laiklik yaklaşımlarını da ortaya çıkaracaktır. Daha kısa bir ifadeyle Fransa'da diyalog, laiklik bağlamından kendini koparamaz. Gene de Fransa, Müslümanlara diyaloga daha fazla önem vermeleri gerektiği öğreten bir ortam sunduğu için, ötekilerle birlikte yaşam, yakın işbirlikleri aynı zamanda dinin sosyal ve siyasi etkinliğinin artırılmasında anahtar rol üstlenecektir⁵⁴.

Fransa'da ülke çapından ziyade diyaloga giren mahalli kurumlar açısından zengin bir ülke sayılabilir. Genelde iki din mensuplarına ağırlık veren Fransa'da bu yönde Müslüman ve Hıristiyan entelektüellerin oluşturduğu *Groupe Islamo- Chretien* gibi onlarca aktif diyalog grubu bulunmaktadır. söz gelişi bu gruba göre

⁵³ Geniş bilgi için; www.islamicpopulation.com/europe_islam.html (15/03/2007).

⁵⁴ Bkz; Malcolm D. Brown, "An Ethnographic Reflection on Muslim-Christian Dialogue in the North of France: the context of laïcité". *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 13/1 (1 January 2002), 5 – 23.

iki dine mensup insanlar farklı kültürel bağlamlarda düşünülmesi gereken tamamlayıcı dünya görüşlerine aittirler. Onlara göre diyalog, dengeli, dogmatik farklılıkları kabul eden, karşılıklı ruhani durumları yükseltici dostluğa dayanan süreçtir⁵⁵.

Ancak şu aşikârdır ki Fransa'daki Müslüman- Hıristiyan diyalog faaliyetleri *doğrudan laikliğin ortaya çıkardığı sorunlarla* sınırlı olmayan aksine bu bağlamdan kopmadan tahlil edilmek zorunda kalınan konulardan meydana gelmektedir. Söz gelişi diyalog- laiklik diyalektiğinde ortaya çıkan konular arasında sosyal insani meseleler, İslam'ın farklı temsil edilmesi, farklı dinî kimlikler, Cezayir ve Filistin'deki sorunlar, Fransız göçmen politikası, uyum sorunları, insanlık onuru, yabancılara karşı sorumluluklar, dua, hayat ve ölümün dinî anlamı, kültür gibi sorunlar sayılabilir. Hatta her iki tarafın dinî uygulamalarını yakından görme ve öğrenme konusunda gittikçe artan arzuları bile dikkatlerden kaçmaz⁵⁶.

Fransa'daki Müslüman akademisyenlerin diyaloga teorik katkısı da inkar edilemez. Bunlardan biri olan ve 1921 Tunus doğumlu olan Mohammad Talbi, Kuzey Afrika kökenli göçmenler arasında etkin bir isimdir. Zeytune Üniversitesi'nde teoloji öğrenimi gördükten sonra 1947'de Paris'e giden, Sorbonne'da tarih doktorasını tamamladıktan sonra 1947- 1966 yıllarında Fransa ile Paris arasında mekik dokuyan Talbi, Tunus'ta 1986 yılına kadar İslam Tarihi hocalığı yaptı ve 1986 yılında emekli olduktan sonra tekrar Fransa'ya döndü. Talbi'ye göre Müslümanlar, coğrafi sınırlarla belirlenmiş veya tek bir milletten oluşan bir *ümme*t kavramına artık sahip değillerdir. Aksine ümme, artık diğerlerine doğru kucaklarını açan açık fikirli kendi yetiştirdiği çevrenin sınırlarına bağlı kalmayan bir kucaklayıcılıkta olmalıdır. Müslümanlar, çoğunlukla ekonomik sebeplerden dolayı kendi vatanlarından ayrılmak zorunda kalınca milyonlarca gayr- Müslim ile beraber yaşamak zorunda kalmış ve kültürel bir fenomen olarak kendi dinlerine sarılmışlardır. Bundan dolayı ona göre İslam ümmeti, ötekilerle birlikte

⁵⁵ Guy Lepoutre, *Le Groupe d'amitié Islamo- Chretien du Hamutmont – Mouvaux*, Paris 1996, 3.

⁵⁶ Brown, 15- 16.

aynı kavşak noktalarında sürekli karşılaşılan çoğulcu bir evren teşekkül ettirmelidir. İslam, ötekilerin varlığını ve hukuki haklarını kabul edip saygı gösterdiğinden sürekli kendi iç dinamiklerini yenileyen bir Müslüman toplum diğer din mensuplarıyla birlikte daha çok anlamlı ve kendini tanımlayabilir bir vasıfta olacaktır⁵⁷.

Ötekilerle birlikte yaşayabilen bir Müslüman cemaat, hem iyi kurgulanmış idealist ve teorik kavramlarla bezenmeli hem de dindarlığını sürekli muhafaza ederek dinamik ve eylem dolu olmalıdır. Böyle bir cemaat, ötekilere yönelirken, onların farklılığını göz önünde bulunduran bir bilinçle karşılıklı anlayış ve yardımlaşma içinde maddi ve manevi her seviyede birlikte yaşayabilmelidir. Ona göre bu noktada diyalog kavramı öne çıkacaktır. Diyalog, en sade bir tanımla “bir zihin durumu bir atmosfer ve açıklık olarak bir dostluk ve anlayış tavrıdır”. Müslümanlar için hatta İslam dini için diyalog, en geniş anlamıyla tüm alemle temasın yeniden ve daha güncel olarak ikame edilmesi için en zaruri ve en hayati araçtır⁵⁸.

Talbi buna rağmen diyalogu “bir uzlaşma sanatı” olarak görmez. Ona göre diyalogda orantsız katılımcılar bile ciddi sorun oluşturur. Ancak o, bilhassa Hıristiyan alemindeki İslam uzmanlarının fazlalığına karşın, Müslümanlarda benzer uzman çokluğunu görememekten yakındır. Dahası Müslümanlar, aynı düşünce safhalarından geçemedikleri Hıristiyanlar kadar diyaloga hazırlıklı değildirler. Talbi, Müslümanların eşitlik içinde diyaloga girmesinde bazı riskleri vardır. Mesela ötekine karşı Zimmî statüsünü işletmek, günümüzde artık geçerliliğini yitirmiştir. Bunun karşılığında Fransa gibi entelektüel havanın ağır olduğu ülkelerde Müslüman grupların kendilerini azınlık ve emniyetsiz bir ortamda güvenden yoksun hissetmeleri hoşgörüsüzlükleri artırbilecektir⁵⁹.

Fransa Sorbonne’da İslami bilimler konusunda dersler veren Cezayir asıllı Mohammad Arkoun ise çok liberal hatta marjinal kalabilen bir bakışla Hıristiyanların, Müslümanlara bir tür himaye-

⁵⁷ Siddiqui, 136- 139.

⁵⁸ Siddiqui, 140- 141.

⁵⁹ Siddiqui, 142- 145.

çilik (mandatörlük) yaparak İslam'ın geleceğini belirlemede etkin roller üstlenmesini ve teorik katkılar sağlamasını talep etmektedir. Ona göre bu aynı zamanda diyalogun olumlu geçmesine de katkı sağlayacaktır. Hıristiyanlar bu himaye ile aynı zamanda kendilerinin de hür bir şekilde diyaloga girmesini temin edebileceklerdir. Buna ilave olarak Arkoun, kötümser bir kaygıyla şöyle bir soru sorar: "Bir taraftan bilinçleri kendi gerçek geleneklerinden ayrılmış diğer taraftan da hem bilinçleri bütünüyle geçmişin bilinci hem de günün bilinci iken ve ekonomik ve siyasal acılarla mücadele ederken diğer insanlarla nasıl yararlı bir diyalog içine girebiliriz?"⁶⁰.

Arkoun, İbrahimi dinler arasında gerçekleştirilecek üçlü bir diyalogdan (trialogiden) yana olmasını istediği Müslümanların, dinlerarası farklılıklardan çok paralel noktalara bakmasını tavsiye eder. Ona göre günümüzde geleneksel inançlar, dogmalar ve değerler hakkında polemik üretmek artık çok saçma, romantik, çağa uygun olmayan tavır olarak görülmektedir⁶¹. Zaten Katolik Kilisesi başta olmak üzere dindarlar, tüm insanların problemlerini aynı zamanda kendi dindarlarının da paylaştığı sorunlar olduğunun farkına gittikçe daha çok varmaktadır. Geçmişte sosyal bilimlerin, normatif olmayan din bilimlerinin ortaya çıkmasına hatta gelişmesine dayanak olması gibi, gelecekte bu gibi ilimlerin dinlerarası ilişkilerde bilhassa öteki dinlere yönelik araştırmalarda daha fazla uygulanması mümkün olabilecektir. Bundan dolayı Arkoun, teolojik ve siyasi açıdan her türlü karşılıklı dışlamalardan uzaklaşmayı salık vererek tarih boyunca karşılıklı olarak üretilmiş geleneksel teolojik kavramların sorgulanıp yeniden yorumlanmasını ister⁶².

III. Göçmenlerin Topluma Entegrasyonu: Almanya'daki Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri

Genel olarak Katolik ve Protestan kiliselerinin etki alanına bölünmüş haldeki Almanya, modern seküler bir devlet olarak din, kilise ve devlet ilişkilerinde nispeten uyumlu olmayı sürdürür. Alman-

⁶⁰ Mohammad Arkoun, "Supplique d'un Musulman aux Chretiens", *Les Musulmans*, Paris 1976, 125.

⁶¹ Kate Zabiri, *Muslim and Christian Face to Face*, Oxford 1997, 166.

⁶² Mohammad Arkoun, "Is Islamic Threatened by Christianity?", *Christianity Among World Religions*, ed. Hans Küng -Jürgen Moltman, Maryknoll 1986, 53-56.

ya, bu açıdan dinlerarası ilişkiler ve kültürel yakınlaşmalarda Müslüman grupların en hareketli olduğu Avrupa ülkelerinden biridir⁶³. Bu ülkedeki Müslüman göçmenlerin çoğu, işçi statüsündeki (*Gastarbeiter*) insanların ailelerden oluşmaktadır. 1961’de ilk Türk işçi göçmenlerini (sayı olarak sadece 6700) kabul etmeye başlayan (Batı) Almanya, 1970’de 429.000 Türk’e ev sahipliği yaparken 1976’da 1 milyon, 1981’de 1.5 milyon, iki Almanya’nın birleşmesinden önce 1986’da 1.9 milyon, günümüzde ise 2 milyonu aşan sayıda Türk işçi potansiyeline sahip oldu. Türkler bu ülkedeki en büyük Müslüman grubu (Müslüman nüfusun % 80’i) oluşturmaktadırlar. Birleşme gerçekleşmeden önce de Müslümanların, devletlerine bağlı resmi dinî kurumları, dinî amaçlı federasyonları, kültür merkezleri, aktif camileri hatta yarı politik teşkilatları bulunmaktaydı⁶⁴.

Almanya ve Almanlar için İslam ve Müslümanlar, ilk bakışta Almanya’nın tarihi boyunca Türklerle ilişkilerinin tabii bir sonucu gibi gözükken iki olgudur. Almanya uzun süren bir sömürgecilik dönemi hiç yaşamamış ve birkaç asırdır Osmanlı ve Türkiye üzerinden Akdeniz dünyası ile yakın ilişki kurma siyaseti gütmüştür⁶⁵.

Geçtiğimiz asırda baş aktörlerinden biri olduğu iki büyük dünya savaşının yaralarını hızla saran bu ülke, 1987’de doğu Almanya ile birleşmesinden bu yana Hıristiyanların Müslümanlarla ilişkileri, oldukça gelişmiştir. 82 milyon olan genel nüfusun %70’i bir Kiliseye üye olduğunu beyan etmektedir. 1970’lerden itibaren Protestanlar sayıca üstünlüklerini kaybetmiş olsalar da birleşmeden sonra bu nüfus artmıştır. Ancak hala eski komünist toprakların vatandaşları dine karşı gönülsüz ve direnç göstermektedirler⁶⁶.

⁶³ Douglas Pratt- Barbara Göb, “Islam and Christian- Muslim Relations in Germany: Recent Developments and Continuing Issues”, *Islam and Christian – Muslim Relations*, 18/1 (January 2007), 45.

⁶⁴ Heinz Klautke, “ Muslim nd Christian Relations in West Germany, *Islamochristiana*, 14 (1988), 255; http://www.salaam.co.uk/themeofthemoth/april02_index.php

⁶⁵ Jacques Waardenburg, “Muslim Communities in Europe”, *Muslims in Europa*, ed. Jacques Waardenburg, Berlin 2001, 74- 76.

⁶⁶ Christian Troll, “Christian-Muslim Relations In Germany A Critical Survey”, *Islamochristiana*, 29 (2003), 165- 167.

Resmi rakamlara göre (2003 yılı verilerine göre) Almanya'da 3.1 milyon Müslüman (Türk, İranlı, Afgan, Pakistanlı, Hindu, eski Yugoslavya ülkelerinden gelen Boşnak ve Arnavutlar) yaşamaktadır. Bu rakamın %80'i Sünni, % 20'si ise Şiilerden oluşmaktadır. Almanya'da doğan Müslümanların sayısı ise 800 bin kadar olup Alman pasaportu taşıyanların sayısı 732 bin iken toplam Müslüman nüfus içinde 13 bini Alman asıllıdır⁶⁷.

Pek çok Alman için İslam, dinden ziyade "bir kültür" ve ülkeye sokulan "yabancı bir unsur" hükmündedir. Bu yüzden dinlerarası ilişkiye girmek, onlar için, kültürlerarası ilişki kurmak demektir. Bu noktada göçmenlerle ilişki ve iletişim kurmak, sosyal ve eğitim boyutu da olan mali bir konudur. Buna ek olarak pek çok kez diğer din mensuplarıyla yardımlaşma içine girmekten çekinmeyen Almanya'daki kiliseler ise, diyalogu akademik bir çabalarla ve mali kaynaklarla finanse edilen bir yaklaşma aracı olarak görmektedir⁶⁸.

Almanya'daki göçmen çoğunluğun üçüncü ve dördüncü kuşakları devlet okullarında okumakta ve ekonomik sosyal ve kültürel hayatın içindeki dinamik unsurlar olarak görev yapmaktadırlar. Artık Müslümanlar, binlerce ibadet mekânına, sosyo-kültürel merkeze, camilerin hemen yanındaki dinî etkinlik alanlarına, helal kesim yapan kasaplara, İslam'ı referans alan banka ve sigorta şirketlerine sahiptirler⁶⁹.

Genel olarak 2300 adet ibadet haneye sahip olan Müslümanların dinî açıdan Almanya özelinde iki etki sahasında kaldıklarından söz edilebilir; "geleneksel İslam" ve "yeni Müslüman hareketler". Almanya'da bulunan geleneksel İslam'ın daha işbirlikçi dolayısıyla diaspora durumundaki Müslüman grupların, yeni statükolara hazırlıklı olmaları amacıyla daha fazla diyaloga açık olduğu hatta diyalogun bir gereklilik olduğuna inandığı bilinmektedir. Müslüman Hareketler ise dostça olmayan ve eski yöntemlerle misyoner gibi davranmak isteyen gruplardır. Bu tavır, çoğu kez "Batı cemi-

⁶⁷ Troll, 167.

⁶⁸ Douglas Pratt- Barbara Göb, 45.

⁶⁹ Troll, 168.

yeti içinde Batı'ya karşı durmak" ve kendi yaşadığı ortamı "kâfirler topluluğu" gördüğü için diyaloga kapalı polemiklere açık olmak anlamına yorumlanabilmektedir. Özellikle Hıristiyan bilimadamları, 11 Eylül saldırılarından sonra bu ülkedeki cami ibadetine devam edenlerin sayısında ciddi bir artışın olmasını içe kapanmaya delil göstermektedirler⁷⁰.

Müslüman diyalog kurumlarına gelince; Almanya'daki pek çok Müslüman dinî kurumları çatısı altında toplayan iki önemli yapı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *Federal Cumhuriyet İslam Konseyi (Islamrat)* olup bünyesinde 25 ayrı kurum barındırırken diğeri Almanya Müslüman Merkez Konseyi (*Zentralrat*)'dir ve 20 ayrı dernekten oluşmaktadır⁷¹. Almanya'daki en etkili Müslüman yapılar arasında *Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V. (DITIB)* başta gelmektedir. 1984'de Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Köln'de kurulan bu birliğin bünyesinde 780 etkin kurum ve 118 bin üye barınmaktadır. Ana gayesi Türk işçilerin dinî gereksinmelerini karşılamaktır. DITIP, son yıllarda etkin olarak dinlerarası diyalog faaliyetlerine katılmaktadır. Bu yapının dışında politik yapılar⁷², belli bir dinî harekete ait olanlar⁷³, dinî milliyetçi⁷⁴ veya alevi dernekleri⁷⁵ bulunmaktadır.

Bunun yanında Müslümanlar Hıristiyanlarla ortak diyalog kurumları kurmaktan çekinmemektedirler. Söz gelişi *Christlich-Islamische BEgegnungsstätte und Do-kumentationsstelle (CIBEDO)*, her iki din mensuplarınca 1978'den beri hizmet veren, 1981'den beri Frankfurt'ta bulunan ve genel olarak İslam dini, Almanya'daki Müslüman- Hıristiyan ilişkileri ve dinlerarası diyalog faaliyetleri gibi konularda akademik doküman sağlayan, katılımcıları eğiten ve taraflar arasında temas kurmayı amaçlayan bir kurumdur. Buna benzer bir yapıda olan *Islamisch-Christliche Arbeitsgemeinschaft*

⁷⁰ M. Salim Abdullah, "Muslim Minorities in Western Europe", *The Muslim World*, 22 (February 1985), 6; ayrıca Troll, 175.

⁷¹ Douglas Pratt- Barbara Göb, 51.

⁷² Mesela *Islamische Gemeinschaft e.V. (IGMG)*.

⁷³ Mesela *erband der Islamischen Kulturzentren e.V. (VIKZ)*.

⁷⁴ Mesela *Föderation der Türkisch-Demokratischen Idealistenvereine in Europa e.V.(ADÜTDF)*.

⁷⁵ Mesela *Föderation der Alevitengemeinden in Europa e.V. (AABF)*.

(ICA) ise 1976'dan beri faal olarak daha çok pratik hayatın sorunlarını Katolik, Ortodoks ve Evanjelik mezheplerine bağlı Hıristiyanlarla çözmeye çalışmaktadır. Yine Diyanet'e bağlı bir enstitü olan Institut für Information über Islam und Dialog e.V. (INID) ise Köln'de 2000'li yılların başından beri etkin olarak diyalogların başlatıcısı ve katılımcısı olarak gayr-ı Müslimleri İslam ve Müslümanlar konusunda bilgilendirmek hedefini taşımaktadır. Bunların yanında Christlich-Islamische Gesellschaften (CIG) adıyla 20 yıl kadar önce diyalog faaliyetlerini koordineli olarak yürütmek isteyen ve nispeten teorik kültürel ağırlık vermek isteyen bir başka etkin birim daha vardır⁷⁶. 2003 yılında Müslüman ve Hıristiyan gruplarca bir tür şemsiye görevi görmek üzere kurulan Almanya, Müslüman- Hıristiyan Diyalog Konseyi (KCID), teolojik hedefler gütmeyen daha çok karşılıklı önyargıların giderilmesi, düşmanca imajların ve sansasyonel medya haberlerinin düzeltilmesi gibi pratik hedefler taşıyan kapsayıcı bir birim olarak faaliyetlerini sürdürmektedir⁷⁷.

Temelde ülke çapında faaliyet gösteren diğer aktif diyalog birimleri arasına şunları da eklemek mümkündür; Christlich-islamische Begegnung – Dokumentationsstelle, Christlich-Islamische Gesellschaft e.V., Christlich-Islamische Gesellschaft, Region Stuttgart e.V., Christlich-Islamisches Dialogforum, Dialogforum der Christlich-Islamischen, Gesellschaft, Region Stuttgart e.V., EK-D, Christlich-muslimischer Dialog, Islam Evange-lische Zentrals-telle für Weltanschauungsfragen⁷⁸.

Almanya'daki *Müslüman önderler de* teorik açıdan diyalogun mahiyeti konusuna katkı da bulunmak isterler. Mesela Alman asıllı Müslüman entelektüel Murad Wilfred Hofmann, diyalogun gerekliliğine güçlü bir şekilde işaret ederken Ahmad von Denffer ise diyalogu, "kendi konumunu tam olarak belirleyerek kendine ait değerlerin anlaşılması ve paylaşılması için bir vasıta olarak" önemser. Burada mühtedi Müslümanların Hıristiyanlarla bir şeyler

⁷⁶ Troll, 189- 190.

⁷⁷ Douglas Pratt- Barbara Göb, 54.

⁷⁸ Troll, 202.

paylaşma arzusu hemen kendini belli eder. Bundan dolayı onlar, Hıristiyanlarla diyaloga girerken ortaya çıkabilecek senkretik tehlikelerde karşı uyanık kalmayı öne çıkarırlar⁷⁹.

Hamburg'taki Şii İslam Kültür Merkezi'nden Mehdi Razvi ise dinlerarası diyalogu, insanların barış içinde birlikte yaşayabilmesi ve daha adil bir dünya geliştirmek için vasıta görür ve her dinden insanın kendi iman şahadetini doğru bir şekilde göstermesini ve öteki insanlara model olmasını ister⁸⁰.

Bir diğer Müslüman uzman Nadem Elyas ise Almanya'da Müslümanlar adına diyaloga girecek yetişmiş eleman sıkıntısından ve diyaloga giren Müslüman katılımcıları bekleyen, olumsuz imaj, düşmanlık ve medyadaki yalan haberleri düzeltmek gibi bir sürü görevden bahsetmektedir. Bundan dolayı ona göre Almanya'daki dinlerarası diyalog faaliyetleri, sosyo-politik yönleri ağır basan teolojik ve bilimsellikten uzak bir mahiyettedir. Bu yüzden o, bu ülkede yaşayan Müslümanların diyalog faaliyetlerinin, entegrasyona yönelik bir köprü olması gerektiğinin altını çizmektedir. Zira eğer Müslümanların cemiyet içindeki özgün sorunlarına saygı duyulursa diyalog faaliyetleri daha verimli geçecektir⁸¹.

Almanya'daki Müslümanlar için diğer din mensuplarıyla diyaloga girmek aynı zamanda sosyal ve siyasi uzantıları ve bağlamları olan bir konudur⁸². Genel olarak Almanya'daki diyalog toplantıları, Müslümanların da kabul ettiği temelde şu üç şey üzerine odaklanmaktadır: Dinlerarası karşılaşmalardan çekinmemek, ötekiyle buluştuktan sonra karşılıklı anlayışı geliştirmek ve son olarak diğer din mensuplarıyla verimli işbirliğine girmek. Mesela bu hedeflerin doğrultusunda yılda iki kez diğer din mensuplarıyla beraber ortak dua günleri düzenleyen Nürnberg diyalog grubu gibi uzmanlardan oluşan yapılar, barış adına Hıristiyanlarla birlikte dua etmekte, tefekküre dalmakta veya kutsal metinlerden okuyup ortak noktalara vurgu yapan ilahiler söylemektedirler. Ancak

⁷⁹ Troll, 186- 187.

⁸⁰ Troll, 187- 188.

⁸¹ Pratt- Göb, 54.

⁸² Pratt- Göb, 42.

bunlar, kesinlikle senkretik bir din icat etmek veya belli bir dini reklâm etmek veyahut gizli bir misyonerlik ve sinsice kendi dinine çevirmek maksadı güdülerek yapılmamaktadır⁸³.

Bunun yanında Almanya'daki Müslümanların, topluma uyumda bir takım sorunlarla karşılaştıkları açıktır. Dindarlara kimlik verecek önemdeki dinî sembollerin fenomen haline getirilmesi aynı zamanda bu ülkedeki dinlerarası diyalogların temel konuları arasında olduğu için önemsenmektedir. Söz gelişi federal eyaletlerde minarelerin boyunun 36 metreden 26 metreye indirilmesi, Müslüman cenazelerin defin işlemleri veya mezarlıkları sorunu, helal gıda kodekslerinin ayarlanması veya ezanın dışarıya okunup okunmaması gibi din eksenli ihtilafli konular, çoğu kez uyum sorunları olarak algılanmaktadır. Bu tür gerilim yaratıcı meseleleri asgariye indirmek ve gayr-ı Müslimlerin korku ve endişelerini gidermek üzere devlet yetkilileri ve dinlerin temsilcilerinden oluşan "yuvarlak masalar" veya takip komiteleri teşkil edilmektedir⁸⁴.

Bütün bunların ötesinde Alman toplumundaki Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde barışçıl birliktelik ve yardımlaşmaların temelinde Müslümanların Alman cemiyetine entegrasyonu yatmaktadır. Bu entegrasyon, Alman resmi devlet politikasına göre ülkedeki farklı kültürden insanların kattığı "bir zenginliktir". Bundan dolayı, entegrasyon, Alman toplumunun tüm sosyo-kültürel şartlarını kabullenmek ve gereğini yapmak anlamında "onur kırıcı bir asimilasyon" değil, etno- kültürel bağlarını koruyan, dinî çoğulculuğa saygılı ve bu değerlerin bir arada yaşamasını sağlamak üzere ülkenin temel yasalarıyla uyum içinde olmayı gerektiren "modern bir durumdur". Böylelikle Almanya'da yaşayan her Müslüman, kendi inancını tam olarak yaşayabilme, kendi çocuklarını kendi inancı doğrultusunda eğitebilme ve kendi dinî kanaatlerinin propagandasını yapabileceği hakkına sahiptir. Alman yasaların göre sosyal entegrasyona katılan her farklı dinî grup için dinî özgürlü-

⁸³ Johannes Lahnemann, "Interreligious Understanding: Communities Developing at Different Tempos in a Local Context", *British Journal of Religious Education*, 22 (3), 141- 148.

⁸⁴ Troll, 179- 181.

ğün sınırları, ötekilerin özgürlüklerine zarar vermeyecek şekilde geniştir⁸⁵.

Almanya'da yaşayan Müslümanlar için dinlerarası diyalog, aynı zamanda daha mahalli seviyede, cami cemaati veya kilise üyeleri bazında veya gündelik hayatta yani yolda, işte, sürekli gördüğü diğer kültürden insanlarla (bilhassa ev sahibi Hıristiyanlarla) her an karşılaşma anlamına gelir. Bu karşılaşma, yavaş yavaş tanışma haline dönüşünce Müslüman, diğer insanların, dinlerini öne çıkararak dindar kimliklerinin farkına varacak bizzat yaşanan bir dinî tecrübe eden birliktelikler anlamına dönüşecektir. Öyle ki çok yoğun gözlenen başka dinden biriyle evli bir Müslüman veya kutsal topraklara Hac ziyaretini tamamlamış veya kandil kutlayan Müslüman bir aile, bu tecrübelerini Hıristiyan komşularıyla veya iş arkadaşlarıyla veyahut evlilik yoluyla kazandığı yeni akrabaları ve tanıdıklarıyla paylaşabilmektedirler. Dolayısıyla Almanya'daki Müslüman grupları için daha fazla mahalli anlam ve öneme sahip kültürel diyaloglar, aynı zamanda dindarlar arası bir anlamayı geliştirme ve karşılıklı pragmatik temelli eğitimleri de davet edebilmektedir. Aksi takdirde çözülmemiş ve "halı altına atılmış" anlama sorunları, bir gün büyük bir gürültüyle onarılmaz patlamalara yol açabilecektir. Bu bakımdan yerel bir dinlerarası işbirliği, daha somut yardımlaşmaları davet etmektedir. Daha ailesel boyutta gözlemlenen komşular arasındaki yardımlaşma ise zorunlu bir empatiyi, aynı sorunlarla karşılaşan diğer insanların çözümlerini benimseme ve onarın şekillendirdiği dünyaya empatiyle bakmayı getirir.

Daha resmi veya kurumsal diyalog toplantıları ise siyasi ve diplomatik beceriler gerektirebilmekte ve katılımcıları ise kamusal etkiye ve kabule şayan kimselerden olabilmektedir. Bu tür yaklaşımlar, genel olarak resmi demeçlerin verildiği, siyasi konularda görüş-alışverişlerinin yapıldığı toplantılardır. Bu toplantılar talepler içerdiğinden çoğu kez Hıristiyan katılımcılar tarafından bir tür taviz verme olarak algılanabilmekte ve şüpheyle karşılanabilmektedir. Bundan dolayı son zamanlardaki toplantılar, teolojik tartış-

⁸⁵ Troll, 178- 179.

malar yerine daha demokratik ve liberal değerleri konu edinmektedir⁸⁶.

Dolayısıyla bu ülkedeki çok boyutlu dinlerarası diyalog faaliyetleri aynı zamanda dinlerarası eğitimi de odakta görmektedir. Böyle bir eğitim, orta dereceli okulları kapsayan genişlikte ve onların zihin yapısına uygun canlı ve somut örneklerle hazırlanmak istenmektedir. Planlanan eğitim programları, hem farklı din mensubu komşulara, din adına örnek kişi, lider veya modelleri hem de onların inandığı dinî sistemlerin gerçek anlamlarına inebilecek konuları içerebilmektedir. Bu anlamda dinlerarası diyalog faaliyetleri, çoğunlukla uyumlu bir eğitim sistemindeki temel sorunları hem çözücü hem de ortaya çıkmasını önleyici öneme sahip olabilmektedir⁸⁷.

IV. 11 Eylül Sendromunun Gölgesinde Diyalog: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri

“Yeni Dünya”, “Amerikan Rüyası” “Özgürlükler Ülkesi” gibi 11 Eylül öncesinin popüler etiketlere sahip olan, 11 Eylül sonrasında ise çoğu Müslüman için “Çifte Standartlar Ülkesi” haline dönüşen Amerika Birleşik Devletleri'nde kıtaya en son gelen göçmenler Müslümanlardır. Müslüman nüfusun 6 milyon kadar oldukları tahmin edilmektedir (toplam nüfus yaklaşık 260 milyon). Bu göçmenler genel olarak Filistin, Mısır, Cezayir, Fas kökenli Araplar ile İranlı, Afgan, Pakistanlı, Endonezyalı, Arnavut, Hindistanlı, Türk ve Afro-Amerikan (siyahî) Müslümanlardan oluşmaktadır⁸⁸.

1950'lerden sonra yoğun bir göç dalgasıyla gelen Müslümanlar, iyi eğitilmiş ve öğrenim sürmek isteyen insanlardan oluşmaktaydı. Onlar böylece daha önceden gelip yerleşmiş olan Afro-Amerikan Müslümanlara katıldılar. Bu grupların büyük etkisiyle 1970'lerden sonra etkili Müslüman teşkilatlanmaları ortaya çıktı.

⁸⁶ Pratt- Göb, 53.

⁸⁷ Lahnemann, 145-148; Pratt- Göb, 52- 53.

⁸⁸ Sulayman S. Nyang, “The Muslim Community in the United States: Some Issues”, *Studies in Contemporary Islam*, 1/2 (1999), 1-2; www.salaam.co.uk/themeofthemonth/april02_index.php (28/04/2007).

Göçmenler başlangıçta genelde uzun süre kalmak yerine eğitimlerini tamamlayıp vatanlarına dönmek niyetiyle geliyorlardı. Ancak daha sonra planlarını değiştirdiler ve İngilizceyi ortak iletişim ve yayın dili kabul ederek Amerikan toplumunda etnik kökenleri aşan aktiviteler içine girmeye başladılar. 1980'lerden itibaren Amerika toplumu Müslümanlar için nispeten kolaylaşmış imkânlar sundu. 1990'ların başından itibaren ise Amerikan Müslüman toplumu içinde Arapçılık (*urubah*), seküler Arap milliyetçiliği, üçüncü dünya sosyalizmi ve İslami ihya hareketleri yayılmaya başladı. Bu dönemde İslamî değer ve normların yaygınlaşması ve etkin role sahip konumlara yükselmek maksadıyla yeni yeni kurumsallaşmış Müslüman gruplar, etkin komiteler veya lobiler kurarak politik olaylara yakın ilgi duyup ortak düşmanlara karşı Hıristiyanlarla işbirliğine yönelmek istediler. Bunun neticesinde Demokrat Parti'yi büyük ölçüde destekleyen Müslümanlar, fakirlik, işçi sınıfının sorunları ve özel cemiyet gereksinimleri için yardım sözleri aldılar. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında oluşan fiili durumda; savunmaya çekilen, tarihsel bir dönüm noktası yaşayan, içerdeki düşman ilan edilen, şüphe, nefret, düşmanlık ve şiddete maruz kalan Müslümanların toplum merkezleri veya camileri, "terör yuvası" yaftası vurularak sıkça saldırılara maruz kalmakta hatta devlet eliyle zorla aranmak istenmekte, sivil hakları sınırlandırmakta veya gasp edilmektedir. Bu olumsuz tavırlar yoluyla Müslüman bireyler, zorla toplumdan dışlanmak istenen ve komşulukta, okulda veya işte kolayca "istenmeyen insan" (*persona non grata*) ilan edilebilmektedir⁸⁹.

Dışlayıcı mekanizmalarını devreye sokan Amerikan toplumunda eski çoğulculuk kültürü yerine getirilen paranoyacı fobilerle dolu atmosferde yaşamaya çalışan Müslüman kimliği, dört katman üzerine kendini bina etmektedir; "kültürel", "etnik/ırksal", "siyasi" ve "lengüistik". Bu çok başlı demografik vurguyla Amerikan Müslümanlarını Avrupa'dakilerden ayıran en önemli özellik sosyal ve ekonomik yapıya verdikleri katkıdır. Nitelikli veya nite-

⁸⁹ Christoph Schumann, "A Muslim 'Diaspora' in the United States?", *The Muslim World*, 97 (January 2007), 14- 27.

liksiz işçi sınıflarından oluşan Avrupa Müslüman nüfusunun aksine ABD'deki Müslümanlar genel olarak orta sınıfa ait doktor, mühendis ve akademisyen gibi eğitimlilerden oluşur. Bundan dolayı Amerikan Müslümanların çoğulcu bir topluma ait olma ve güven duyma bilinci nispeten daha derindir. Zaten kendi vatanlarında zulüm görenler bile bulunduğundan onlar için Amerika, dinî özgürlük anlamına gelmektedir. Buna karşın Müslümanlar tek bir eyalette yoğunlaşmadıklarından Avrupa'daki Müslümanlar gibi dinî açıdan çabuk organizeli olmaya eğilimli değillerdir. Hâlbuki örneğin Britanya'da ki yoğunlaşmadan dolayı belli bir şehirdeki Müslüman liderler, kolaylıkla toplum sözcülüğü bile yapmaktadırlar. Son olarak Avrupa'ya türlü sebeplerle göçen Müslümanların çoğunun aksine Amerikan Müslümanlar isteyerek ve tercih ile orada bulunmakta veya bazen Amerikan potasında erimeyi kabul etmektedirler⁹⁰.

Zaten Amerikan halkı, genel anlamda Müslümanlarla temasa geçmeden önce medya tarafından desteklenen Ortadoğu kökenli sorunların etkisinde veya marjinal grupların yansıttığı "nispeten bozuk" bir İslam imajına sahiptir. Bu yanlış imaj, genel olarak sınırlı, yanlış, nispeten sağlıklı bilgilerden yoksun, kafa karışıklıklarına yol açan, tekdüze bir algı olup sürekli olumsuzluklarla beslenen bir anlayışa kaynaklık etmektedir⁹¹.

Amerikan Müslümanlarının oluşturdukları camiler, kültür merkezleri, mahalli veya öğrenci derneklerinden başka *Islamic Society of North America (ISNA)*, *American Muslim Council (AMC)*, *Islamic Circle of North America*, *Muslim American Society (MAS)*, *Council of American Islamic Relations(CAIR)* gibi ülke çapında etkin göçmen ağırlıklı organizasyonlar, Louis Farrakhan'ın *The Nation of Islam* adlı grubu ve İmam Warith Deen Muhammed'e ait *Muslim American Society* gibi önemli siyahi Amerikan toplulukları da aktif olarak diyalog faaliyetlerinde bulunmaktadır.

⁹⁰ http://www.salaam.co.uk/themeofthemonth/april02_index.php (28/04/2007).; Siddiqui, 102.

⁹¹ Nadira K. Charaniy -Jane West Walsh, "Interpreting the Experience of Christians, Muslims, and Jews Engaged in Interreligious Dialogues: Collaborative Research Study", *Religious Education*, 96/3 (Summer 2001), 354.

Bu sayılan etkin Müslüman kurumların tamamı, Şubat 2003'ten beri *West Coast Dialogue of Catholics and Muslims* adındaki diyalog birimine üyedir. Bu birlikteliğin temel hedefleri arasında barış, adalet gibi doğal insanî tavırların toplum içinde desteklenmesi, zengin teolojik değerlerin ve geleneksel tecrübelerin daha barışçıl bir dünya için Amerikan toplumuna ilham kaynağı olması, farklı teolojik ve kültürel noktaların şiddeti değil saygıyı gerektirmesi gibi temel ortak temalar bulunmaktadır⁹².

Gündelik hayatlarında Amerikan Müslümanlar, aktif diyalog faaliyetleriyle 11 Eylül sonrasındaki her türlü olumsuzluklara rağmen vitrinde olmayı, endişe etmemeyi, okullara devam etmeyi, toplum arasına fazla karışmayı, haksız yere suçlanmaya sessiz kalmamayı, göçtükleri vatanlarına dönmeyi değil Amerikalı olmayı öne çıkarmak istemektedirler. 11 Eylül öncesinde hidayetlere vesile olup birinin kurtulmasını çok isteyen Müslümanlar için kendini daha fazla anlatmak, zorla üzerlerine geçirilen yanlış imajları silmek “gerçekler hakkında sohbet etmek” olağan hale geldi. İslam'ın kök değerlerini savunmak yerine, aktüellikler öne çıkarıldı. Bu bağlamda söz gelişi Denver'da 2003'ten beri “Müslüman Amerikalı” kimliğine daha fazla vurgular yaparak Ramazan ayında evsizlere barınma ve iâşe sağlama, sağlık hizmetleri gibi sosyal programlara giriştiler ve pek çok İslam merkezi “açık cami” uygulamasına geçerek diğer komşularıyla daha yakın işbirlikleri ve dostane ilişkiler tesis etmeye başladılar⁹³. Sonuçta Amerikan Müslüman gruplar için diyalogun, Amerikan toplumundaki temel insani meselelerin fert ve kolektif olarak ele alınması ve onların farklı dine mensup insanlar olarak kendi geleneklerine ait inanç, ritüel, bayram ve diğer davranış kalıplarının doğrudan tanıtımının yapılıp anlaşılmasının sağlanması gibi iki amacı daha öne çıkmaktadır⁹⁴.

⁹² John Borelli, Christian-Muslim Relations in the United States: Reflections for the Future After Two Decades of Experience, *The Muslim World*, 94 (July 2004), 322- 323.

⁹³ Takim, 343- 345.

⁹⁴ Sulayman S. Nyang, “Christian-Muslim in the United States of America” *Christian-Muslim Encounters*, ed. Yvonne Y. Haddad - Wadi Z. Haddad, Gainesville, 1995, 328.

11 Eylül saldırılarından hemen sonra Müslümanlar şoku atlatıp çabuk toparlandılar ve kendi kurumlarına bağlı bilgilendirme birimleri oluşturarak her dinden insana hitap edebilen yeni projeler sunarak, öteki din mensuplarıyla yakın işbirliğine girerek diyalogu daha fazla önemsemeye başladılar. Öyle ki artık olağan hale dönüşen komşulukta, okulda, cemiyet gruplarında ve iş yerlerinde haksız yere itham edildikleri, yapmadıkları şiddet ve terörden özür dilemek, pişmanlık dilemek veya bir kez daha terörü lanetlemesini istemek gibi talepler karşısında Müslümanlar, soyutlanıp gettolar oluşturmak yerine sabırla diyaloga ve işbirliğine açık bir topluluk olarak ötekiyle beraber yaşam isteklerini sürdürmektedirler. Söz gelişi 1995'deki Oklahoma veya 11 Eylül 2001 saldırıları gibi İslam'ın ruhuna uymayan şiddetlerin "dışardan gelen insanların" yaptığı terörler olduğunu açıkladılar ve bundan dolayı toplum içinde oluşan olumsuz bakışların batıl ve haksız olduğunu belirttiler. Hatta Müslümanlar, kendilerini daha iyi tanıtmak için Amerikan toplumunun demokratik yapısına uyumlu, barışçıl ve diyaloga uygun katkılar sağlamak Amerika ile İslam ülkeleri arasında bir tür kültürel alan olmak istediklerini ikrar ettiler⁹⁵.

Dolayısıyla Amerikan Müslümanlarına göre diyalog, kültürel açıdan tamamen mutasyona uğramaktan koruyacak veya asimile olup yok olmaktan kurtaracak en önemli araç hatta toplumla içi içe barışık yaşayabilmek için işbirliğine açık "yeni dünya vatandaşı" haline sokacak bir süreç hükmündedir⁹⁶. Buna ilave olarak Amerikan Müslüman cemaatleri için diyalog, aynı ülkeyi paylaştıkları insanların diyalogudur ve gündelik, pragmatik yararları olan her türlü olumlu katkı veya karşılaşmaları ifade eden, konuşmaktan ziyade karşı tarafı dinlemeyi kucaklayan bir kültürdür. Onlar için farklılıklar içinde tek bir kimlikte Amerikalı olmak kadar gerekli

⁹⁵ Samuel Almanda, "Intercultural Dialogue Perspectives in Theological Education with Originary People", *Journal of Latin American Hermeneutics*, 1 (2004), 10; Schumann, 11- 29; Kien S. Lee, "Building Intergroup Relations After September 11, *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 2002, 131- 141.

⁹⁶ Mustafa Malik, 74; Borelli, 323- 324.

bir eylem olan diyalog, senkretik olmayan her türlü dinlerarası birlikliliklere açıklık anlamına gelmektedir⁹⁷.

Amerika'daki Müslümanlar, çoğunlukla Protestan Hıristiyanlarla nispeten Katoliklerle diyalog faaliyetleri düzenlerlerken Yahudilerle sadece çok dinli toplantılar yoluyla bir araya gelmektedirler⁹⁸.

Bu doğrultuda en somut diyalog örneği saldırıdan hemen sonra 14 Eylül 2001'de *Islamic Society of North America (ISNA)*, *American Muslim Council (AMC)*, *Islamic Circle of North America*, *Muslim American Society* ve *Muslim American Society* adlı Müslüman kuruluşların önderleri ve United States Conference of Catholic Bishops adlı Katolik Kilisesi biriminin başkanının imzasıyla saldırıları kınayan ve dinlerarası işbirliği ve diyalogların devam etmesini Amerikan toplumuna şiddetle tavsiye eden ortak bir deklarasyon yayınlamasıdır. Bu deklarasyon özetle tüm vatandaşlara, etnik, kültürel, ırksal ve dinî grupların tamamının tek bir çoğulcu toplum meydana getiren mozaikler olduğunu hatırlatmaktadır⁹⁹. Ancak bu noktada Müslümanlar kendilerini doğru anlatmak amacıyla bazen geleneksel tavırları zorlayarak çok marjinal bir biçimde davranabilmektedirler. Söz gelişi 9/11'den sonra Georgetown'da Müslümanlar başlarında bir imam olduğu halde "dinlerarası dua anı" adı altında Hıristiyan, Yahudi, Hindu, Budist gruplarla beraber saldırılarda ölenler için bağışlanma ve dua etme oturumu düzenlemişlerdir.

Bunun yanında Amerika'daki bazı Amerikan Müslümanlar (söz gelişi Afro-Amerikan kökenli The Nation of Islam grubu), dinlerarası ilişkilere açık kapı bırakırken daha özelden Yahudi-Müslüman diyaloguna karşı durabilmektedirler. Bunun iki ana gerekçesi ileri sürülmektedir; a. Ortadoğu'da cereyan eden olayların etkisindeki aktüel politik gerekçeler. b. Yahudilerle ilgili olumsuz temel dinî referansların çokluğuna dayalı teolojik temelli ge-

⁹⁷ <http://usinfo.state.gov/journals/itps/0806/ijpe/interfaith.htm> (25/02/2007).

⁹⁸ Liyakatali Takim, "From Conversion to Conversation: Interfaith Dialogues in Post 9- 11 America", *The Muslim World*, 94 (July 2004), 350-351.

⁹⁹ Borelli, 323- 324.

rekçeler¹⁰⁰. Bütün bunların yanında 2001 sonrasında kurulan pek çok Müslüman kültür ve gençlik merkezi de, artan milliyetçi duyguların paralelinde etnik ve milli kimlikleri öne çıkardıklarından ötekilerle diyaloga karşıymış gibi izlenim verebilmektedirler¹⁰¹.

*Amerika'daki Müslüman göçmenler arasında bazı akademisyenler de diyalogun teorik yapısına önemli katkılar sağlamaktadırlar. Bunlar arasında İsmail el- Faruqi, Mahmud Ayoub ve Seyyid Hüseyin Nasr öne çıkmaktadır. İsmail Raji el Faruqi (1921- 1986), Filistin (Arap) asıllı Sünni bir Müslüman olup Beyrut'daki Amerikan Üniversitesi'nde felsefe eğitimi gördü. 1945'de İngiliz Mandası sırasında çeşitli memurluklarda bulunduktan sonra Celile'nin son Arap valisi olarak hizmet etti. Filistin'in İsrail tarafından işgal edilmesi, onu ABD'ye taşıdı ve 1952 yılında Indiana Üniversitesi'nde iyiliğin metafizik ve epistemolojik değeri konusunda doktora tezi hazırladı. 1954- 1958 yılları arasında Mısır, Ezher Üniversitesi'nde klasik İslami ilimler okudu. Bir yıl sonra Dinler Tarihçisi, çoğulcu Profesör W. Cantwell Smith'in daveti üzerine Kanada, Montreal'de Yahudilik ve Hıristiyanlık konularında araştırmalar yaptı ve *Christian Ethics* (Amsterdam, 1968) adlı ünlü eserini kaleme aldı. 1960'lı yıllarda Chicago Üniversitesi, teoloji fakültesinde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. 1968'den 17 Mayıs 1986 yılındaki şehit edilmesine kadar Temple Üniversitesi'nde bizzat ikame ettiği İslami Araştırmalar Bölümü'ne başkanlık etti. O, kendini İslam ve diğer dinler konusuna adayan Kuzey Amerika'daki ilk Müslüman bilim adamı olarak tanınmaktadır¹⁰².*

El- Faruqi, hayatının erken safhalarında Arap milliyetçiliğine, batının entelektüel açıdan tenkit edilmesine meyletmişti. Ancak ABD'ye göçmesiyle zihin yapısında dönüşümler yaşayacaktır. Öncelikle o, mukayeseli din çalışmalarında bazı temel prensiplere sahiptir; ona göre kutsal kitapların hiç birisi birbirleriyle çelişmez. Hatta vahiy eseri olan tüm hakikatler, daima insanlığın saf dinî tecrübeleriyle uyum içinde bulunurlar. Hıristiyanlar ile Müslü-

¹⁰⁰ Sulayman S. Nyang, "The Muslim Community in the United States: Some Issues", *Studies in Contemporary Islam*, 1/2 (1999), 3- 4.

¹⁰¹ Takim, 350.

¹⁰² Siddiqi, 85.

manlar, sürekli yakın ilişki içinde olması gerektiğinden ilahi dinler de birbirleriyle ilişki içinde olurlar ve vahyedilmiş hakikatler taşırlar¹⁰³.

İsmail el- Faruqî'ye göre dinlerarası diyaloglarda ağırlık (veya öncelik) teolojik sorunlara değil, insanî bilhassa etik problemlere verilmelidir. Ona göre teolojilerin ele alındığı diyaloglarda fazla değişim veya ilerleme gözükmebilir ama iki toplum, karşılıklı anlayışın getirdiği bir ortamda pekâlâ insanca yaşamayı gerçekleştirebilirler. Çünkü hem Kitab-ı Mukaddes, hem de Kurân-ı Kerim için ahlâk alanı müminin yaşadığı hayatın içindedir ve iki dinin ahlâk konusundaki farklılığı, teolojik alandakiler kadar ihtilaflara sevkedici değildir¹⁰⁴.

Onun “din” anlayışında, idealler ve fiili eylemler dünyası gibi iki düzen sağlayıcı hemen öne çıkar. Ona göre bu ikisi hakikat taşımazsa o zaman öteki dinlerle ilgili yargulamalar da hakikat taşımaz. Bundan dolayı bir dinde idealler ile onların eylem halleri katiyen birbirleriyle çelişmemelidir. Mesela İslam’daki idealler ve onların gerçeklikleri, birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak özellikle Müslüman- Hıristiyan diyalogunun garanti altına alınıp anlamlı hale gelmesi için hayati derecede zorunludur. Burada dinlerarası diyalogun iki önemli noktası hemen kendini belli eder. 1. Diyalogun önceliği, teolojik değil ahlâki zeminlerde olmalıdır ve buna bağlı olarak taraflar karşılıklı anlayış için en temel ahlâki kurallara sığınmalıdırlar. 2. Diyalog, dinlerin resmi söylemlerindeki dogmatik öğretilerinden ziyade açıklık ve hürriyet atmosferler bahşetmelidir. Belki bunlara şu da ilave edilebilir; Faruqi için dinlerarası diyalog, uluslararası bir otorite kazanmalı yani bir tarafın evsahibi öteki tarafın misafir olduğu bir toplantı değil her iki tarafın da kendini “evinde hissettiği” bir karşılaşma olmalıdır¹⁰⁵. İsmail Faruqî bu anlamda davetin sadece bir şahadet süreci olması gerektiğini böylece yalnızca ötekilere *dini anlatma* işini kapsama-

¹⁰³ Isma’il R. Al- Faruqi, *Christian Ethics- A Historical and Systematic Analysis of its Dominant Ideas*, Montreal 1967, 11-14.

¹⁰⁴ Isma’il R. Al- Faruqi, “Islam and Christianity: Diatribe or Dialogue”, *Journal of Ecumenical Studies*, (Winter 1968), 58-60.

¹⁰⁵ Siddiqui, 86- 95.

masını onların *dinlenilmesi* gerektiğini de belirtir. Ona göre “bu çift yönlü trafik” vasıtasıyla Müslüman kendisini çok daha iyi ifade edebilir ve ötekinin kanaatlerini göz önünde bulundurarak onu ikna bile edebilir¹⁰⁶.

Mahmoud Ayoub (1935-) Lübnan doğumlu Arap Müslüman bir ailede yetişen ama eğitim hayatı sırasında çalkantılı bir dinî kimlik krizine girerek Hıristiyanlığı seçen Amerikalı olarak bu ülkedeki Müslümanlara diyalog perspektifi veren bir başka önemli figürdür. 1964’de Pennsylvania Üniversitesi’nde ve 1966’de Harvard’da teoloji eğitimi aldı. Zaman içinde mensubu olduğu Baptist Kilisesi’ni terk etti ve çocukluk dönemi aldığı İslami eğitimin de katkısıyla sarsıntılar yaşadı ve W. Cantwell Smith’in büyük telkinleriyle kendi köklerine geri dönerek yeniden İslam’la şereflendi ve bizzat Smith’in danışmanlığında 1975 yılında Şii teolojisinde fidyeye dayalı acı çekme konusunda doktor tezi hazırladı. Ayoub, 1990’lardan beri Temple Üniversitesi’nde İslam Araştırmaları profesörü olarak çalışmaktadır.

Ayoub’a göre diyaloga giren dindarlar, çoğu kez bir tek umut taşırırlar; diyaloga girdiğim öteki insanlarda bende bulunan hakikatin ne tür bir yansıması vardır? Yine ona göre dinlerarası diyaloglar genel olarak kurtuluş meselesini ana odak yapmaktadır. Bu yüzden, gittikçe çoğulcu hale dönüşen zamanımızda zorunlu bir şekilde birlikte yaşanacak ötekiler mutlaka vardır. Bunun için kendi geleneğimizde bulunan ötekileri dışlayıcı unsurları hızlıca ayıklamamız ve çoğulcu bir toplumun en önemli anahtarı olan, karşılıklı bilmeyi ve tanımayı gerçekleştirmemiz lazımdır. Bundan dolayı aynı toplumu paylaşan ötekinin haklarını bilmek, ötekine hürriyet tanımak yerine onu dininden çevirmek diyalog sürecinde çok “yanlış” ve bir o kadar “ucuz” bir tavidir¹⁰⁷.

Amerikan Müslümanlarını yakından ilgilendiren ve küresel bir etkiye sahip diğer entelektüel, İran asıllı filozof Seyyid Hüseyin

¹⁰⁶ İsmail R. Al-Faruqi, “Rights of Non-Muslims Under Islam: Social and Cultural Aspects”, *Journal of Institute of Muslim Minority Affairs*, c. I, sy. 1 (Summer 1979), 95-97.

¹⁰⁷ Siddiqi, 95- 99.

Nasr (1933-)'dır. Tahran'da Şii, dindar bir ailede doğan Nasr, din ve edebiyatı konusundaki ilk tahsilini yaptıktan sonra ABD'de fizik ve matematik öğrenimi gördü. 1958'de Harvard Üniversitesi'nde İslam bilimine ağırlık veren bilim tarihi konusunda master ve doktora yaptı. 1963'de Tahran Üniversitesi'ne profesör olarak atandı. 1979 İran devriminden sonra ABD'ye geri dönerek önce Temple Üniversitesi'ne (1979) daha sonra George Town Üniversitesi'ne, İslam Araştırmaları bölüm başkanlığına atandı (1984).

Tradisyonalist ekole mensup Nasr'a göre diyalog, özellikle Batı dünyasında ve felsefe geleneklerinde çok onurlu bir terimdir ve dinin insanlar arasında ortaya çıkmış pek çok çehresini (dinleri) bizzat katılımcılarının bir araya gelerek daha iyi bir şekilde anlamalarına götüren bir tartışma sürecidir. Diyalog, davetin özüne ait bir parça veya onun değışmez bir metodu da olabilir. Müslümanlar, dinlerarası diyalog yardımıyla öteki insanları anlama seviyesine ulaşarak İslam'ın bir bütün olarak dünyadaki rolünü anlamış ve öğretilerini yayma fırsatını yakalamış olurlar. Bundan dolayı İslam Batı'nın bütün unsurlarıyla birlikte diyaloga girmelidir. Bu, aynı zamanda kendi mazilerinde tecrübe ettikleri ama günümüzde kaybetmiş gördükleri dinin evrensel boyutlarını yeniden elde etmeye yardım edebilecektir. Nasr'a göre günümüzde Müslümanlar taraf, geleneğe en iyi bir şekilde yeniden geri dönebilirse, daveti başta Hıristiyanlık, Yahudilik olmak üzere öteki dinlere karşı siyasi bir tavırla düşmanca tavır almak olarak algılamayacaktır¹⁰⁸.

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre Müslümanların Hıristiyanlarla yapacağı diyaloglar, iki dinin kurtuluş (necat) kavramları ve evrensellik hususundaki iddiaları üzerine odaklanmalıdır. Gene de Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki teolojik konuların ele alındığı diyalogun teolojik açıdan çözümsüzlük üretmesi de mümkündür¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Bkz; Adnan Aslan, *Religious Pluralism in Christian and Islamic Philosophy- The Thought of John Hick and Seyed Hossein Nasr*, Richmond 1998, 13- 25; Siddiqui, 149-159.

¹⁰⁹ Seyyed Hossein Nasr, "Islamic- Christian Dialogue- Problems and Obstacles to Be Pondered and Overcome," *The Muslim World*, LXXXVIII, (July-October 1998), 219-224.

Seyyid Hüseyin Nasr, diyalogu temelde yararlı görmekle birlikte Müslümanlar adına bazı çekincelerinin de altını çizmektedir. Bir kere ona göre diyalog çok onurlu bir terim olarak Batı'ya ve felsefi geleneklerine ait olmasına rağmen, sanılanın aksine doğrudan Hıristiyanlığın malı değildir. Çünkü ona göre Hıristiyanlık ile "Batı" kelimeleri birbirlerinden ayrıştırılmalıdır. Bu yüzden Müslümanlar Hıristiyanlarla her diyaloga girdiklerinde, modern seküler anlayış gibi bir üçüncü ama gizli bir tarafın varlığına hazırlıklı olmalıdırlar. Zaten Müslümanların, diyaloga girdiklerinde karşılaşacakları en büyük problem, Hıristiyan tarafla değil Batı seküler kültürüyle diyaloga girdiklerini de sanmalarıdır. Bunun için Nasr'a göre Müslümanlar, öncelikle "Batı" ile diyaloga girmelidirler; çünkü İslâm ile seküler anlayış, ortak bir noktaya sahip değillerdir. Hâlbuki Hıristiyanlık'la İslâm arasında Tanrı anlayışı gibi çok önemli bir ortak noktanın bulunduğu açıkça belirginleşmelidir¹¹⁰.

Diyalogun çekirdeği olarak "katılımcıların kimlerden oluştuğunun ve nasıl olmasını istemediğinin bilinmesini öne süren ve Tanrı'ya inanmayı, diyalogun en derinindeki temel unsur olarak gören Nasr, bu noktada diyalogun üç ana amacından bahseder; kendi imanındaki zenginliği yeniden görmeyi ve iman sağlamlığını sağlamak, kendi inancı dışında da hakikatlerin varlığını keşfetmek ve son olarak tüm dinlerin çok daha derin anlamda birbirleriyle ilişki içinde olduklarını keşfederek aslında tüm dinlerin kökeninin Aşkın Gerçeklik olduğunu kavramak. Bunlara ilave olarak Nasr, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki meydana gelecek diyalogun teolojik olmayan muhtemel beş alanından daha bahseder; ateizm ve çağdaş agnostik fikirlerle ortak mücadele, teknokrasi ve ekolojik tahribata karşı ortak cephe alma, enerji krizini karşı birlikte tedbirler alma, gençliğin temel sorunlarına güç birliği yaparak yönelme ve son olarak inanç ve geleceğe dair ortak umutlar besleme¹¹¹.

¹¹⁰ Siddiqi, 155.

¹¹¹ Siddiqi, 155- 156.

Gambiya asıllı ve Afro- Amerikan Müslümanların önderlerinden Howard Üniversitesi (Washington), Afrika Araştırmaları öğretim üyesi Prof. Dr. Sulayman S. Nyang ise dinlerarası diyaloga teorik katkı sağlayan bir diğer önemli bilim adamıdır. Ona göre her şeyden önce diyalog, genişletilmesi gereken bir kavram olarak küreselleşmenin yoğun hissedildiği bir dönemde tarihsel değeri olan ama zamanı aşan bir değerdedir. Yine “insan olmak”, “dinlerin zaman için hayati rolünün farkında olup tam yerlerini kavramak” için vazgeçilmezdir. Zaten ona göre eğitilmiş veya liderlik konumundaki Amerikan dindarların hiç biri diyaloga karşı durmaz ve sürekli bu yönde katkı sağlamak için çaba gösterir. Ancak dindarlar arasındaki diyaloglar, dinî inançların sulandırılması için değil, dinler ve dindarları arasındaki ortak ve farklı noktaları iyice belirginleştirip çözümlenmek için vardır. Diyalog, toplumdaki kin, nefret ve düşmanlık gibi konulara da “eğilmek” onları “görüp” “yenmek” için zaruridir¹¹². Yine Nyang’a göre dinlerarası diyalogdan bahsederken şu gerçeği hatırdan çıkarmamak gerekir; din ile devlet arasında keskin bir ayırım yapmak (yani seküler bir hayata yönelmek), dindarlar arasında daha fazla kucaklamaları ve işbirliklerini artırabilecektir¹¹³.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrası etkilerini güçlü bir şekilde hissettiren Batı’daki Müslümanlar 1970’lerden itibaren buldukları ülkelerdeki diğer din mensupları ile uluslararası, bölgesel, ulusal, mahalli alanlarda seminer, konferans, kollüküyum ve sohbet şeklinde dinler arası diyalog faaliyeti gerçekleştirmeye başlamışlardır.

Bir yönden ülkelerin farklı politik ve ideolojik menfaatleri ışığında da tahlil edilmesi gereken Batı’da yaşayan farklı etnik ve yaşam şekline sahip Müslüman gruplar için derin teolojik konuların yanı sıra eğitim, siyaset, meslekler ve medya alanlarındaki sosyal sorunlarla göçler ve onların meydana getirdiği problemler ile Müslümanların muhtemel bireysel, kültürel ve aileye dayalı sorun-

¹¹² Sulayman S. Nyang, *Islam in the United States of America*, Illinois 1999, 332.

¹¹³ Nyang, 103.

lar bilhassa kimlik krizleri gibi pratik hayata ait sorunların çözümü aynı ortamı paylaştıkları Hıristiyanlarla ele alınması “zorunlu” konular arasındadırlar. Çünkü kendisine ait olmayan “Yahudi-Hıristiyan kültürüne ve Greko-Romen köklere sahip seküler ve modern” bir ortamda çözülmeyen sorunların yığılmasıyla kendilerini yabancı ve dışlanmış hissettiklerini anlamaya başlayınca, her insan gibi Müslümanlar da kendilerinden hiçbir zaman beklenmeyen bir tavırla sınırlar içine çekip tarih boyunca yaşamadıkları bir tarzda soyut bir bağlamda yaşamaya başlayabilirler.

Daha özel anlamda bir zamanların etkili sömürge imparatorluğu Britanya'nın halihazırda etnografiyi bariz olarak öne çıkaran çoğulculuğu, bir diğer sömürgeci güç Fransa'nın diyalog- laiklik diyalektiğine sıkışan karma kültürel çoğulculuğu, Almanya'nın asimilasyondan ziyade entegrasyon talep eden iş gücü ağırlıklı çoğulculuğu ve ABD'nin hem Amerikalı hem de etnik dindar olmaya izin veren liberal çoğulculuğu ile şekillenen Batı'da ötekilerle birlikte barış içinde yaşamak isteyen Müslümanlar için dinlerarası diyaloga girmek şu anlamlara gelecektir;

1. Her şeyden önce diyalog, doğal olarak çoğu kez teolojik kaygılardan ziyade pratik ve varoluş temeline dayalı pragmatik unsurlar içerebilmektedir. Zira Batı'daki Müslümanlar, diyalogu, dinlerin diyalogu olarak değil farklı kültür, gelenek, medeniyetlerden gelen “komşu insanların” buluşması, bir araya gelmesi ve birlikte yaşayabilmesi olarak algılamak isterler. Dolayısıyla ülkelerinde görülmemiş derecede çoğulcu bir ortamla karşılaşan Müslümanlar için somut uygulamalar, din adına beklentilerin, ideallerin, tüm insanlığı ilgilendiren evrensel fikirlerin bir adım önüne geçmiştir.

2. Batı dünyasındaki Müslümanların diyalogun işlevsel yönüne yaptıkları teorik katkıları, İslam dünyasındaki diyalog faaliyetlerini ve teorik yapılarını derinden etkileyecek güce sahiptir. Söz gelişi Batı'daki Müslüman toplumlar, diyalogun teorik boyutuna en önemli katkı verecek Nasr, Arkoun, Talbi, Askari gibi önemli entelektüellere de sahiptir. Bu önemli simalar, genel anlamda diyalogun insan unsuruyla olan vazgeçilmez ilişkisini bularak

daha antropolojik bir anlayışa sahiptirler.

3. Farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşaması, bir sosyal yapı içinde farklı dinî kimliklerin, inançların varlığına saygıyı ve bir çatışma olmadan dostane bir şekilde yaşamaya götüren normların bulunmasını gerektirdiğinden aynı hayatı ve ortamı paylaşan tüm insanlar gibi Müslüman gruplar da hayatın anlamına ve amaçlarına uygun hareket ederler. Müslümanlar bunu yaparken doğal olarak dindar kalmak ve bu durumu nesilden nesile sürdürmek isterler. Zihnen çoğulcu bir ortama kendini hazır hisseden Müslümanlar, ötekini anlama ve birlikte yaşamının yollarından biri olarak karşılıklı yardımlaşmaya girmekte endişe taşımadan ve soyutlanıp dindar kimliklerini kaybetme korkusuna düşmeden aynı ortamı paylaştıkları diğer din mensuplarıyla işbirliği ve yardımlaşmayı esas alarak hareket etmek isterler. Müslümanlar diyalog karşılaşmalarını, camiler, kültür merkezleri, araştırma merkezleri, üniversitedeki öğrenci grupları, sıradan dindarların oluşturdukları sosyo-ekonomik amaçlı gruplar yoluyla sürdürürler.

4. Dinlerarası diyalog, aynı zamanda batıdaki Müslümanlar için öteki din mensuplarını anlamayı da geliştirir. Buradaki anlama işi çok derin ve tecrübe gerektiren bir *anlayış (verstehen)* olup sırasıyla bilişsel bir süreci güçlendiren bir usulde ötekinin inancının temel fenomenlerini *yakından görmeyi* ötekilerle kendilerini birleştiren veya ayırıştırıcı unsurları *algılamayı*, belli bir soruna yönelik çalışmalar yapıldığı zaman her bir dinin temel kavramlarıyla örülü olan ama sadece yakınlaşma anında açığa çıkabilen en ince detaydaki vurgu farklarını derinden *kavramayı ve çok yakın işbirliği sırasında beşer sezgisi* yardımıyla empati kurarak dinî tecrübeleri yakından görüp *hissedebilmeyi* gerektirmektedir. Bu bağlamda Batı'daki Müslümanlar, dünyanın diğer yerlerdeki Müslümanlara göre daha yoğun diyalog tecrübesi yaşayan kişilerdir.

5. Dinlerarası diyalog, aynı zamanda Batı toplumlarındaki Müslümanlar için bir yönden de iletişim köprüsü demektir. Çoğu kez dinî cemaatler, öncelikle ikame ettikleri dinlerle ilgili özel kurumlarıyla, diğer bir din mensubunun kurduğu birimlerle temasa

geçmekte, sonra kendi çoğulcu toplumu ve asli ülke lehine olmak üzere diyalog faaliyetlerine girmektedirler. İletişime dayalı toplumlarda bütün çoğulcu toplumu ilgilendiren her sosyal eylem, ancak sağlıklı yakınlaşmalar ile yani diyalog ile mümkün olabildiğinden farklı dinlere mensup insanlar arasındaki iletişim, diyaloga uygun bir tarzda geliştirilmek zorundadır.

6. Müslümanlar için diyalog birimleri kurmak ve ötekilerle yakın temasa geçmek aynı zamanda kendi dinî inancını tam olarak gerçekleştirmek için de önemsenmektedir. Söz gelişi cami, kültür merkezi inşası veya toplulukların diğer dünyevi veya ruhani gereksinmelerinin karşılanması için bu tür faaliyetler önemli birer araç hükmündedir. Zira mahalli açıdan diyalog çok kültürlü ortamlarda yaşayan Müslümanlar için kültürlerarası bir yakınlaşma ve alışveriş anlamına gelir. Böylece Batı'da "içerden biri olarak" yaşayan Müslümanlar için mesafeli olmaktan ziyade yakınlaşmayı ifade eden diyalog, uygun bir kültürel bağlam ve değerlerin doğru olarak yaşanıp aktarımı için gerekecektir.

7. Bu ortamda farklı kültürlere sahip yüzlerce insanla karşılaşabilen Batılı Müslümanlar için öne çıkan şey, çoğunlukla farklı bir kültürle karşılaşma tecrübesidir. Ancak tıpkı 11 Eylül sonrası çok sıkça gördüğümüz bir durum olarak diyalogun, gündelik, aşırı pragmatik, çok kinetik konularla sulandırılmasına veya bir ambülans aracı gibi kullanılmasına karşı uyanık olunmalıdır. Dolayısıyla Batı'daki Müslümanlar adına büyük bir meydan okuma anlamına gelse de diyalog, grupları betimleyici kültürel karşılaşmalar süreci olabilir. Böylelikle her an kendi dininin somut bir modeli olarak algılanacak olan Müslümanlar için diyalog faaliyetleri, farklı değer sistemlerinin ve uygulamaların yansıtıldığı dev bir ayna veya test edildiği kültürel bir uygulama alanı olabilecektir. Çünkü ABD'de çoğulculuk açısından kültür, millet ile eşanlamlı görülmeğe, aynı kültür kavramı, Britanya'da dil ile eşanlamlı sayılmakta, göçlerin yoğun yaşandığı Almanya ve Fransa gibi batı ülkelerinde ise bu kelime bazen ırk veya din hatta dünya görüşü veyahut medeniyetle eşanlamlı görülebilmektedir.

8. Batı'daki Müslüman gruplar, dinlerarası diyalogu ve çoğulculuğu akademik bir eksersiz, bir hobi veya bir tercih olmaktan çıkarıp bir kültür ve yaşam biçimi haline sokan yerlerde yaşadıklarının bilincindedirler. Müslümanlar, bunu yaparken kendi kutsal söylemlerinde detaylandırılan ve geleneklerinde tarih boyunca gerçekleştirdikleri tecrübelerden güç ve cesaret alırlar. Onlar, hiçbir şeyden çekinmeden ve endişe etmeden çoğu kez liberal, kozmopolit ve modern kurullarla kendini harmanlayan bu ülkelerde yaşamayı başararak aslında bu ülkelerin çoğulcu, çok kültürlü toplum olarak anılmasına hayati katkılar sağlayabilmektedirler. Zaten Müslümanlar, yaşadıkları ülkelerde uzlaşmacı ve diyaloga açık gruplar olduklarını kolayca kanıtlayabilmektedirler.

Dialogue in Diaspora? The Perspectives for the Interreligious Dialogues of Muslim Groups in the West

Citation/©: Alıcı, Mustafa, (2008). Dialogue in Diaspora? The Perspectives for the Interreligious Dialogues of Muslim Groups in the West, MİLEL VE NİHAL, 5 (3), 143-187.

Abstract: Muslims as Migrants or converted who contributed to the Western plurality give some enormous struggles to fulfill their creeds, practices, feasts and other symbolic values in the most awe condition. This article deals with "the multi-dimensional meaning of the interfaith dialogue" for the Muslim groups living in Britain of multi-cultures, for the Muslim groups living in French pluralism which has got a dialectical position with secularism, for the Muslim groups in Germany where the integration rather than assimilation is demanded and lastly for Muslim Groups living in the American pluralism which gives permission to be both American and ethnical one.

Key Words: Interreligious Dialogues, Diaspora, Religious Pluralism, Muslim Groups in the West.

